

ALKOTMÁNYOSSÁG
ÉS
KÖZOKTATÁSÜGY.

ELŐLEGES LENYOMAT

SCHVARCZ GYULÁNAK

„A KÖZOKTATÁSÜGYI REFORM KERESZTÜLVITELÉNEK LEHETŐSÉGÉRŐL,
PARLUMENTT KÖZPONTOSÍTÁS SEGÉLYÉVEL“

CÍMŰ MŰVÉNEK
ELŐSZAVÁBÓL.

PEST, 1865.

STOLP BIZOMÁNYÁBAN.

Hogy a közoktatásügy fölött intézkedni az államnak nem csak joga, de kötelessége: ez az én meggyőződésem; és ezen meggyőző életemben valamennyi nagy törvényhozó, valamennyi nagy államférfi, valamennyi nagy politikai gondolkodó nézetei erősítettek meg. Minden időben, minden műveit nemzetnél ezt fogjuk tapasztalni; fiat még azoknál is, kiknek szabadságszeretete mindenképen oda törekedett hatni, miszerént a kormány hatásköre minél jobban megszorítottassék. E nézetei oszják a polgári és vallásfelekezeti szabadság legnagyobb szerflbb eloharcosai, mind az ó, mind az új világban, s nem habozom kimondani, Uraim, — hogy ki sem ragaszkodik oly melegen az állami beavatkozás tanához, mint azok, kiket Anglia nonconformista protestánsai leginkább tisztelnek. I ime azok, kik Laud érsek korilán inkább odabagyták hazájokat, inkább egy veszedelmes vadonnak magányában telepedtek le, csakhogy Torentőjüket lelkiismeretük sugallatai ezerént szabadon imádhassák műmüveilek ők? Azt, hogy megalapították a masaaohusetsi köztársaságot, a mért is a történelem megdicsőítette őket; de habár határtalan és inegronthatlan volt is a szeretet, melyet ők a lelkiismereti szabadság iránt tápláltak, — — 1742-ben törvényhozásuk figyelmét azonnal e tárgyra fordították, kijelentvén,-----hogy a közoktatásügy az állam dolga. Örömmel hivatkozom Amerikára, mert azok, kik leghevesebb bajnokai az Önkéntiség elvének, szintén Amerikára szoktak hivatkozni, mint oly földre, hol amaz önkéntiség elve legszerencsésebben működhetik. mégis minő nézetben vannak a közoktatásügy felől Amerika legnagyobb emberei? „Neveljétek a népet.“ Ezt hirdetik mindenek előtt. „Neveljétek a népet.“ Evvel kezdte Penn beigtató beszédét az általa alapított köztársasághoz. „Neveljétek a népet“ így intett szünet nélkül Jefferson. „Neveljétek a népet“ ez volt Washington végrendelete.

Lord Macaulay.

ALKOTMÁNYOSSÁG ÉS KÖZOKTATÁSÜGY...

I.

Szükséges, hogy tanodáink, melyek eddig csak vallásfelekezeti voltak, nemzetiékké legyenek! Szükséges, hogy a magyar állam, mely de jure létezni soha meg nem szűnt, mielőbb visszanyerje teljes souverainitását, s mihelyt ez megtörtént, szükséges, hogy a magyar állam tanodáink ügyébe egész komolyan beleavatkozzék, és rá korszerű központosítást gyakoroljon. Ez állításom okadatolására irtani jelen sorokat.

De mit is jelent szeréntem tulajdonkép a közoktatásügyi központosítás? Azt, hogy valamely állam törvényhozó hatalma bírjon azon joggal, miszerént saját szaklagos, közoktatásügyi-leg avatott közegei által ellenőriztethesse a közoktatás évenkénti öszves termelését, s hogy viszont kötelességének is tartsa az öszves nyilvános közoktatásügyét, vallásfelekezeti és nemzetiség-beli különbség nélkül, évenkénti költségvetéséből a szükséges pénzöszegekkel segélleni.

És ugyan, mit értek én azalatt, midőn én a hazai közoktatásügy nemzeti központosításáról beszélek?

Azt, hogy a törvényes magyar országgyűlés intézkedhessek mindazon milliókról, melyek a még hiányzó tanodák fölállítására, s a már meglevők kellő, korszerű fölszerelésére nálunk szükségesek, s hogy a törvényes magyar országgyűlés szabhassa meg azon rendszabályokat, melyek segélyével a magyar közművelődés szükségleteit vallásfelekezeteink, öszves tanító személyzetünk és választó polgáraink érdekeivel legsikeresben kiegyeztetni minél előbb lehessen. Legkevésbé sem óhajtom, hogy a most működő végrehajtó hatalom fogjon hozzá a közoktatásügyi reformhoz; annak bővebb fejtegetését pedig, hogy mennyire illetéktelennek tekintem akár az osztrák birodalmi ministerium, akár az Unterrichts-rath vagy Reichs-rath beleavatkozását a mi magyar közoktatásunk ügyébe, egyáltalán fölöslegesnek tartom.

Van egy törvényünk 1848-diki törvényeink között, melyet már közelebb is többen idéztek, a XX. törvénycikk, mely 3. §-ában ezt mondja: „Minden bevett vallásfelekezetek egyházi és iskolai szükségéi közálladalmi költség által fedeztessenek, s ez elvnek részletes alkalmazásával a ministerium az illető hitfelekezetek meghallgatásával, a közelebbi törvényhozás elébe kimerítő törvényjavaslatot fog előterjeszteni.“

Íme, törvényünk már maga kimondja az elvet, melyre közoktatásunk ügyének főnérintett értelemben! nemzeti központosítása mint biztos alapra azonnal ráépíthetetik. E törvény tiszta, világos, és mint törvény alkotmányyszerűleg már 17 év óta szentesítve van. E törvény oly ildomos, hogy éppen azok, kik mindenütt ellenszegülnek a közoktatásügy államilag célba vett reformjának, t. i. a vallásfelekezetek méltányolhatnák leginkább azon kegyeletet, melylyel eme törvény irányokban viseltetett.

És mégis, e törvény oly népszerűtlen mindez óráig Magyarországon, miszerént annak, ki rá hivatkozik, bizonyító erőt az okoskodásban éppen nem szerezhet, hanem ürügyet szolgáltathat legfőlebb arra, hogy mellette, — eme szabadelvű, bölcs törvény mellett, — mint jó alkalomra, valaki mindazon érveket fölhozhassa, melyekkel hazánkban a közoktatásügyi központosítás eszméjét napjainkban támogatni lehetne. Mért népszerűtlen e törvény? mért népszerűtlen, az mit e törvény kimond, a közoktatásügy nemzeti központosításának eszméje?

A felelet erre igen egyszerű.

Azok, kik e törvényt ellenzik, nem is gondoltak még igen nálunk arra, hogy minő körülmények követelik leginkább a magyar közoktatásügy terén törvényhozásunk beavatkozását.

Ok meg sem gondolják, hogy a magyar tartományokban öszvesen 127 város, 861 mezőváros, 16,706 falu vagyon, holott az öszves nyilvános és magán elemi tanodák száma nem rüg többre 14,694-nél, t. i. 12,473 nyilvános népiskolánk, 81 magán elemi tanodánk és 2,140 vasárnapi iskolánk vagyon mindöszve. Ők meg sem is gondolják tehát, hogy e szerént legalább is 5000—6000 re kell mennie azon falvaink számának, melyek iskolával egyáltalán nem bírnak, miután igen sok községben több iskola vagyon egynél, vasárnapi iskola pedig csak is oly helyeken találtaik, hol már népiskola is működik!

Ők meg sem gondolják, hogy az öszves magyar birodalom-beli tanköteles gyermekekből csak 75% jár tényleg iskolába, 25% pedig minden oktatás nélkül lézeng; — hogy a szoros értelemben vett Magyarországon az elitét büntetettek között a sem olvasni, sem írni nem tudók még mindig 59%-kal, az újoncok között az irnitudók pedig még mindig csak 22%-kal, sőt Erdélyben még mindig csak 9%-kal szerepelnek: azaz, azok, kik a magyar törvényhozás közoktatásügyi beavatkozását ellenzik, meg sem gondolják, hogy az iskolát eddigi alapítványainak szabad természetes fejlődésére hagyván, egyenesen meghazudtolnék a modern alkotmányosság azon senki által még kétségbe nem vont alapigazságát, mely szerént a választó joggal fölruházott honpolgároknak legalább is egytől egyig olvasni és írni tudniok kellene.

Vagy tán azt véljük, hogy ez fölösleges is?

Valóban ily politikai hittel nem mozdítanék elő a szabadságot.

Vagy tán azt hiszi valaki, hogy a vallásfelekezetek, és magánvállalkozók maguk is rögtön kiakarnák és ki foghatnák pótolni mind e hiányokat, — el akarnák és elfoghatnák látni a 5000-nél több falut rögtön kellőleg szervezett, kellőleg vezetett népiskolával, fölakarnák és fölbirhatnák korszerűleg mindenkép szerelni a már meglevőket, melyek eddigi alapítványaikból alig csak hogy tengődhetnek?

Tán azt hiszi valaki, hogy képesek lennének a vallásfelekezetek, kivált a vidéken, tanköteles gyermekeiket, oly sok százezer szüle gyermekeit, kik maguk sem tudnak, s nem is kivannak írni, olvasni, — tán azt hiszi, mondom valaki, hogy képesek lennének, még ha akarnának is, minden tanköteles gyermeket — az állam beavatkozása nélkül, — iskolába kergetni és mindaddig tanulásra szorítani, míg csak ott a választópolgároknak elkerülhettem olvasást és írást tökéletesen elsajátították?

Nem képzelem, hogy ezt komolyan lehetségesnek tartsa valaki.

Vagy tán azt hiszi valaki, hogy akadna nálunk annyi és elégséges képzettségű magánvállalkozó, kik a vallásfelekezeteknek a még hiányzó 5000-nél több népiskola fölállításában és a már meglevők fölszerelésében hathatós segédkezet nyújthatnának?

Három négyezer forintnyi tőke nélkül lehetlen nálunk a legjutányosabb vidéki helyen is népiskolát nyitni; s ezer ötszáz

forintnyi jövedelem legalább is kell évenként annak, ki egy ily népiskolát lehető leghalványabban fenntartani akar.

Magánvállalkozó találkozhatnak, megengedem, elég, ki rászánja magát tán mindez áldozatokra oly helyen, hol, mint például a nagyobb városokban, vagyonos szülők tandíj-fizető gyermekeire számíthat.

Igen, de nagyobb városainkban úgy is vannak már elégséges számmal népiskolák; s a hol népiskolákat fölállítani a 48-iki szavazatjog érdekében kellene, ez azon több mint háromezer falu, melyekben iskolát még soha senki nem nyitott.

Ugyan, hogy bírná magát több mint háromezer ily faluban már most a magánvállalkozó népiskolája csak két évig is fenntartani az állam beavatkozása és pénzbeli segédkezése nélkül, midőn az egyedüli jövedelem, melyre a magánvállalkozó számot tarthatna, azon tanpénzekből állana, melyeket a legelőn fickándozó, soha iskolának hírét sem hallott pórsuhancok zsebéből kellene valami kényszer-nélküli módon kiédesgetni?

S ugyan minek vállalkoznának akár vagyonos, akár szegény ügybarátok ily áldozatra oly helyeken, hol az iskolától gyermekeiket maguk a szülők tartják vissza?

Most is nagy nehezen lehet a vidéken a tanköteles gyermekeket iskolába csalogatni, pedig ingyen részesülnek oktatásban; nemhogy akkor kapna tanítványokat kellő számmal a magánvállalkozó, ha kénytelen lenne még mégis sarcolni őket.

Vagy tán mindegy alkotmányos szabadságunkra nézve, akár tudnak olvasni írni falusi választópolgáraink, akár nem?

Szabadelvű hazafiaknak, kik nem mint pusztán korteskedő szóllásformákat hangoztatják a negyvennyolcadiki törvényeken átlengő eszméket, hanem kik hisznek is azon üdvben, melyet ezen eszmék keresztülvitele a magyar társadalomra árasztathatna, — ily szabadelvű hazafiaknak elég okot fog szolgáltatni már csak a fönérített 5000 iskola-nélküli falu is arra, hogy a hazai közoktatásügy terén a törvény hozás beavatkozását egész komolyan követeljék; és ugyan annyival is inkább, minthogy a tanköteles gyermekek legnagyobb része még a nagyobb, iskolával már rég ellátott mezővárosokon is csak szigorú hatósági kényszer alkalmazása által szorítható iskolára, nem is említvén azon sok ezerre menő, kizárólag, vallásfelekezeti közegek által ellenőrizhetlen pusztákat

melyeknek tanyáin szintén minden iskola nélkül nő föl mindezóraig annyi ezer tősgyökeres, testileg,lelkileg dúsan megáldott magyar fiú.

A mélyebb tanulmányhoz szokott szabadelvű hazafiak azonban nem csak ezért fogják sürgetni nálunk a magyar állam beavatkozását és a XX. törvénycikk 3. §-nak keresztülvitelét: a mélyebb tanulmányhoz szokott szabadelvű hazafiak még egyéb okok miatt is fognak a közoktatásügy nemzeti központosításának tanáéhoz mindvégig ragaszkodni.

És ha valaki kérdezné, hogy hát melyek ezen okok? akkor én neki azt mondhatnám, hogy ezen okok következők.

ELŐSZÖR. Népiskoláink célja nem az csupán, miszerént a tanköteles korbéli, mindkét nemű gyermekek 6—12 évig, vagy 7—14 évig, az iskola látogatására rászorítottassanak, hanem az is, hogy ott maguknak a legszükségesebb ismereteket csak ugyan el is sajátíthassák. Midőn Jules Simon és a nyugoteurópai szabadelvűség egyéb jelesei a választópolgároktól mindenekelőtt azt követelik, hogy olvasni, írni taníttassanak, bizonyára nem azt értik alatta, miszerént elég, ha a népiskola tanítványai a tanfolyam végéig olvasni és írni valahogy megtanulnak.

Hat, hét évet ezért' magáért is érdemes eltölteni a népiskolában, oly nagy kincs az olvasás és írás, már mint eszköz is a további művelődésre, az igaz. De valljon nem feledi-e el a mezei nép gyermeke rövid idő alatt az olvasást, vagy helyesebben meg bírja-e tanulni az olvasást és írást úgy mint kell, hahogy oly ismereteket is nem hoz ki magával a népiskolából egyúttal, melyek őt a gyakorlati életben az olvasás és írás gyakorlására ellenállhatlanul ösztönzik?

Falusi népiskoláink jelenlegi szervezetekben — valljuk meg őszintén — a gondjaikra bízott ifjúsággal ugyan nem érhetik el kitűzött céljokat. Alig egy csekély töredék bír évenként kellőleg olvasni, írni megtanulni, a túlnyomó részt, mihelyt az iskolából kilép, gyakran inkább zavarba hozni, mint fölvilágosítani képes csupán az írott böttü.

És valljon csodálkozhatunk-e azután alsóbb néprétegeink mind e hátramaradásán, midőn legtöbb népiskoláinkban egyéb könyvet sem lát a tanköteles gyermek mint katekizmusát és bibliáját és a rá nézve annyira érdektelen erkölcsi oktatásokat tartalmazó olvasókönyvét, melyek neki oly sok fárasztó órát okoz-

nak, s melyek még a tanfolyam bevégezte előtt egészen el is rongyollanak? Hogy csodálkozhatnánk mind e hátramaradáson, midőn földtekét, térképeket, természettani, mértani segédeszközöket, terményrajzi ábrákat legtöbb népiskolánk tanítványai soha nem láthatnak?

Midőn sem magában az iskolában, sem később egyéb könyv soha nem jut kezökbe, mely elméjüket gondolkodóba ejtethné, szívókat megnyerhetné? Midőn legtöbb népiskolánkat nem is vezetik oly műveltségű férfiak, kik növendékeikbe a tudvágyat belecsepegtetni képesek volnának? Midőn legtöbb néptanítónk időt sem vehet arra, hogy tanítói állomásából, — melyre ki tudja, minő körülmények által sodortatott? — élethivatást, missiot csináljon magának, előadásközben is ki lévén téve az a fölötti nyugtalankodásnak, hogy ugyan holnap lesz-e mit ennie? Midőn legtöbb népiskolánkban soha senki nem néz utána, hogy valljon a tanköteles kor leteltével tudnak-e csakugyan annyit a tanítványok, mint a mennyit tudniok kellene, legalább is olvasni, írni, nem akadozva, hibásan, de kellőleg, folyékonyan?

Midőn semmi fegyelem nem érezteti a hanyagokra itt még voltaképen súlyát, s midőn a népiskolában semmi komolyabb pályadíj még nem ösztönöz? -----

Íme; e hiányok felsorolása elég érthetővé teszi azon rendszabályokat, melyekkel rajtok segíteni lehetne.

Nemcsak 5000-nél több oly helyen kell még nyitni a ipagyar törvény hozásnak népiskolát, hől még eddiggelé nem volt, — hanem föl kell szerelni modern segédeszközökkel, kellő műveltségű tanítókkal, célszerű tanfölygyelettel, ösztöndíjakkal már a meglevő, sok ezer néptanodánkat is.

De ugyan, ki szerezz be népiskoláinknak a segédeszközöket? Tán magánvállalkozók? Tán nagylelkű adakozók? Magánvállalkozók, — miként főnebb láttuk — aligha fognak oly helyeken letelepedni, hol az iskolák leginkább kellenének. Nagylelkű adakozó meg legalább is 20,000 kellene, ha föl is bírna egyegy szerelni minden szükséges segédszerrel egyegy népiskolát. De ugyan találkoznék-e nálunk általános pénzszükségünk közepette rövid idő alatt 20,000 vagyonos, nagylelkű adakozó? És ha találkoznék is, valljon szabályozhatnák-e ők nagylelkű adományaitak akképen, hogy a 20,000 adakozó közül mindegyik oly

iskolára adakozzék, melyre más még nem adakozott, s hogy éppen annyit adakozzék, a mennyire azon bizonyos iskolának szüksége van? Valljon, hogy szerelhetnék föl e nagylelkű adakozók valamennyi már meglevő és alapítandó népiskoláinkat különben, ha csak a végrehajtó hatalom közegeihez nem fordulnának, ha csak a magyar állam ismét be nem avatkoznék?

Ösztöndíjak alapítását tán még legelőbb létrehozhatnák nagylelkű adakozók. De valljon találkoznék-e annyi ezer nagylelkű adakozó, ki annyi és oly jelentékeny ösztöndíj alapítását szükségesnek tartaná és arra áldozatot is hozna? Ez lenne a legkönnyebben fedezhető pont; és még ezt sem fedezhetnék kellőleg magánemberek országos intézkedések nélkül. Minő mozzanat fogná ugyanis megindíthatni ezen adakozásokat sikeresb mérvekben, ha nem egy külön országgyűlési törvényjavaslat, s annak törvénynyévaló szentesítése?

Éppen oly kevésbé lennének képesek népiskoláinkat korszerűleg fölszerelni vallásfelekezeteink. A római katolikus egyházak nem bírnák e milliókra menő költségeket; a protestánsok gyülekezetei pedig szinte oly roppant adót lennének kénytelenek kivetni e miatt magukra, hogy azt a hívek aligha szavaznák meg mint merő egyházi kegyfillért a nyomasztó országos adón kívül; hogy a görög keletieket, zsidókat stb. ne is említsem. Ha megszavazná is az egyház értelmisége, utoljára is az államnak kellene azt erőhatalommal behajtania.

De ha mind e szükségletét fedezhetnék is rövid idő alatt népiskoláinknak a vallásfelekezetek, és nagylelkű magánadakozók: kellő tanítókkal ellátni, s kellő fölügyelet alatt tartani Magyarországon összes népiskoláit nem lenne képes nálunk semmiféle magánember, semmiféle vallásfelekezet. Magánemberekről nem is széliünk. A mi pedig a vallásfelekezeteket illeti, a protestánsok már is jó példával járnak ugyan elül, a mennyiben ők néptanítóikat sokkal jobban kiszemelhetik hittanhallgatóik közül miut egyéb vallásfelekezetek, de tanítóképezdék nekik sincsenek még kellő számmal, hanem csak most kezdenek utóbbiak fölállításáról helylyel közzel gondoskodni. Nevezetesen a protestánsoknak 4 főbb praeparandájuk működött eddigé az összes magyar tartományokban; a római katolikusoknak 14, a görögegyesülteknek 2, a görög keletieknek szintén 2. A protestáns praeparandiák tanítványainak

száma 156-ra rúgott 1863-ban, a r. katolikusokéinak száma pedig 1856-ban körülbelül 700-ra, a g. egyesültekével és görög keletiekével együtt. Ezenkívül van Magyarországon 243 példány- és főiskola, melyek a tanítók képzését szintén szem előtt tartják. Igen, de utóbbiakból vajmi kevés ifjú lépett még ki nálunk a néptanítói pályára kellő előmeneteli bizonyítvánnyal; elannyira, iniszerént 800—900-nál alig tehetjük többre azon szakképzett férfiak számát, kiket a bármi néven nevezendő tanítóképző tanfolyamok a magyar birodalom néptanító állomásaira évenként képesítenek. Poroszországon 1861-ben 58 néptanító seminarium működött nem kevesebb mint 3405 növendékkel: mi alig bírunk még néhány száz korszerűleg képzett néptanítóval körülbelül 20,000 községünk számára; pedig nekünk nem csak évi jutalékot kellene szolgáltatnunk a kidttlő jelesek helyébe, hanem egybe kellene toborzanunk még magát a kellőleg képzett néptanítók nagy tömegét is; szóval nálunk sokkal több praeparandiai növendékre és tanítójelöltre lenne szükség mint a mennyi szüksége lehet évenként pótló kidülők helyébe lépő tanítójelöltre Poroszországnak, és még is Poroszország 3405 praeparandiai növendéket képes fölmutatni, hazánk pedig 900-at legfőlebb! Valljon fognának-e vallásfelekezeteink e bajon rövid idő alatt, úgy mint kell, segíthetni? Avagy, — szóljunk igazat, — valljon fognának-e vallásfelekezeteink néptanító személyzetünket oly gyarlónak tekinteni, mint a minőnek azt a közoktatásügy szakemberei föl ismerik? Valljon fognának-e a vallásfelekezetek, mint ilyenek, rögtön megállapodni abban, a miben megállapodnunk azonnal kellene t. i. hogy az összes 14,000 néptanodában csak oly tanítók alkalmaztassanak ezentúl, kiknek a modern ismeretkör legáltalánosabb alapvonalairól legalább is már fogalmuk van, s hogy — miután ily készülségi egyéneket 50—60 forintnyi fizetés mellett tanítókul kapni lehetetlen, — saját pénztárukból emeljék föl azonnal a vallásfelekezetek átlagosan 500—600 frtra valamennyi hazai néptanító évenkénti fizetését?

Am állítsa mindezek dacára az, ki 50—60 frtnyi évi fizetést egy korszerűleg művelt néptanító számára elégségesnek tart, vagy ki szükségtelennek véli, hogy népiskoláink élére a most alkalmazott néptanítók túlnyomó nagy tömegénél képzetlenebb szak-
 férfiak állíthatassanak, ám állítsa az mindezek dacára is, hogy

a vallásfelekezetek képesek népiskoláinkat a kellő tanító sze mélyzettel ellátni. Arról, ki mindezek dacára ilyesmit állít, nem gondolhatunk mást, csak azt, hogy nem is tartja szükségesnek, miszerént népiskoláinkban leendő választópolgáraink másra mint olvasásra, írásra oktattassanak. Igen, de nem várja-e el még az is a népiskolától, hogy mielőtt a fiuk a 6 évi tanfolyamból véglegesen a gyakorlati életbe lépnek, legalább hát olvasni és írni tökéletesen tudjanak? És ugyan képes-e a községbeli lelkész illető vallásfelekezetének népiskoláját egyedül oly hathatósan ellenőrzni, miszerént abból a tanulók túlnyomó része semmikép ki ne léphessen, mielőtt olvasni, Írni, nem csak akadozva, de tökéletesen meg nem tanult? Annak, miszerént népiskoláink jelenleg oly kevés sikert mutathatnak föl, szakértők egyhangú véleménye szerént nagyrészt az is oka, hogy igen sokszor nem állanak sem szakértő, sem kellőleg éber tanfőlügyelet alatt. Minden szakértő azt óhajtja, hogy minél előbb állíttassanak föl ne csak az 5 nagy tanügyi kerületben, de ha lehet, minden megyében, sőt minden járásban tanfőlügyelügyelőkül valódi tanférfiak, kik maguknak a közoktatásügy terén már kellő ismereteket és tapasztalatokat szereztek, s kik az egyes falusi népiskolák szorgalmát, előmenetelét minden lépten nyomon egész könnyűséggel sürgethessék, megakadályozván egyfelől a sokhelyütt ellenőrség nem létében, kivált nyaranta oly annyira lábra kapó iskola — elhagyást, tanítói szünetelést, stb. s megjutalmazván más részről a sikerrel működő tanítókat s ösztöndíjjal, magasabb iskolával kecsegtetvén a kitűnő tehetségű és szorgalmú tanulókat.

De ugyan fognának-e valaha sajátmaguktól ily szakértő főlügyelőket föllállítani nálunk a vallásfelekezetek? Valljon fognának-e rájuk évenként annyi sok ezret költeni? Rajok, a világiakra, néptanítókból előléptetett tanfölttgyelőkre?

A római katolikus egyház eredetileg nem ily célra alapította a maga népiskoláit. A mi anyaszentegyházunk népiskoláinak eredeti rendeltetése az volt, hogy abban a gyermekek a vallás elemeire, imára, énekre oktattassanak, s hogy mindazon ismeretekkel fölszereltesse, melyek a legméltóságosabb oltári szentségnek méltó magukhoz való vételére szükségeltetnek. Az egyház tanterve szerént a geometria is csak azért adatott elő az

általá alapított iskolákban, hogy az a dogmatika methodológiájának fölvilágosítására szolgálhasson.

A népiskola pedig oly alakban, melyben azt a modern társadalomra nézve elkerülhetlennek hisszük, merőben világi fogalom.

Hogy várjuk tehát az egyháztól, hogy ily világi dolgok emelésére pazarolja el árva filléreit?

A modern népiskolát a modern társadalom számára csak a modern állam szervezheti meg.

Az egyház, a vallásfelekezetek nem fognak ellenséges indulttal viseltethetni iránta. A vallás a szeretet tanát terjeszti, s nem akadályoztathatja az emberi nem tökéletesedését. Hisz az emberiség javáért kitörölte Copernic művét végre az egyház még az „Indexéből is! A protestánsoktól szinte nem várhatjuk, hogy olyasmit határozzanak egyháziilag, a mit a törvény hozás közbe folyása nélkül teljesen ki úgy sem vihetnének, már csak azon pénzbeli akadályok miatt sem, melyek egyéb, protestáns szempontból sokkal szükségesebb és fontosabb kiadásai mellett, egy ily reformbehozatala által rájuk nehezlőnének. A göröggegyesültek mindenben a római katholika egyházat követik. A görög keletiek népiskolái már most is a végrehajtó hatalom, a magy. kir. helytartótanács által, központilag igazgattatnak; a görög keletiek meg sem is érezhetnek a reform által autonómiajokon ütendett csorbákat. Kinek érdekei, kinek intézkedései tehetnének tehát fölöslegessé nálunk a közoktatásügyi központosítást a népiskolák terén? Tán a zsidókéi? Tán az unitáriusokéi? De hisz emezek sokkal fölvilágosultabbak, semhogy a nemzeti közművelődésért vallásfelekezeti külön érdekeiket a haza közös nagy érdekeinek alá ne rendelnék, látván, hogy azoknak a magukéit egyéb vallásfelekezetek is alárendelik: amazok, a zsidók pedig, mit vesztenének saját vallásfelekezeti szempontjokból, ha a helyett, hogy mint most népiskoláik a római katholika egyház fölügyelete alatt állanak, a világi fölügyelet alá állíttatnának?

Ha tehát a népiskolákat nálunk kellő számmal sem magán vállalkozók, sem a vallásfelekezetek föl nem állíthatják; ha népiskoláinkat kellőleg fölszerelni, kellő tanítókkal és tanfölügyelettel ellátni sem magánvállalkozók, sem a vallásfelekezetek nem képesek: úgy ki állítsa föl kellő számmal, ki szerelje föl korszerűleg azokat más, mint maga a nemzet?

Hisz a nemzet törvényhozása nem ütközhetik azon helyi nehézségekbe, melyek az egyesek és vallásfelekezeteink erélyét éppen a legsűrűtöbbségi pontokon akadályozná meg.

Vannak államférfiak, kik a község municípiuma által kívánják a népiskolát fölláttatni, fölszereltetni és föntartatni.

Ezen államférfiak számára az idő még el nem érkezett.

Megjárná a magyar polgárosodás, ha csak azon községekben működhetnék az iskola, melyek azt e pillanatban maguk megszavazták, mindazon költségvetéssel együtt, melyet egy korszerűleg fölszerelt népiskola föntartása igényel! Aligha úgy nem járnánk mi is, mint a francia törvényhozás, mely pár évtizeddel ezelőtt az iskola föntartására szükségelt költségeket azon ürügy alatt akarta a község nyakába keríteni, hogy a községet minden tekintetben föl kívánja szabadítani. Tudjuk, mi történt. Sok ezer község csak annyit szavazott meg az iskola ára, a mennyiből az iskola alig hogy nyomoroghatott. Igen sok község pedig egyenesen azon félreérthetetlen határozatot hozta, miszerént neki egyáltalán nem kell semmiféle iskola.

Szóval a községek sem segíthetik föl szomorú közművelődési állapotaink közepette a népiskolákat, úgy mint kellene; ki segítse föl tehát azokat, ha nem maga a törvényhozás, maga a de jure létező magyar állam?

MÁSODSZOR. Középiszkoláink, a gymnasiumok és reáliskolák szintén oly stádiumban vesztegelnek, hogy azokat korszerűleg kamatozókká nem teheti más, csak a magyar törvényhozás, kiterjesztvén rájuk is a magyar állam közvetlen fölügyeletét.

Polgári, valódi polgári iskoláink éppen nincsenek.

Reáliskolánk is csak 17 van 2335 tanulóval (1863); és e 17 reáliskola közt is egy, a zsolnai már megszűnt, merő részvétlenség, azaz növendékhiány miatt; egy pedig, a körmöci, gymnasiummá kívánt átalakítani; éppen azon vidéken, hol legtöbb kilátása lehetne a hazai technika ügyének.

Poroszországon 1863-ban volt 64 reáliskola 18471 tanulóval, és 19 magasabb polgári iskola 1991 tanulóval; tehát több mint 20,000 ifjú élvezhette azon tanfolyamot, mely őket a tudományos alapra fektetendett polgári életre való előkészítendő; ezalatt pedig a gymnasiumok és progymnasiumok száma 172-re

és az öszves gymnasiumi és progymnasiumi ifjúság száma 45,403-ra rúgott. Szóval több mint 65,000 ifjú nyer évenként Poroszországon a középtanfolyamon kiképeztetést; nem is számítván ide azon sok ezer városi alsóbb rangú polgári iskolát, melyekben több százezer porosz gyermek az alsóbb fokú polgári életre minden szükségelt korszerű ismerettel évenként fölruháztatik.

Nálunk Magyarországon a nép derekát, a túlnyomókéig közgazdászati munkára hivatott rétegek ifjú sarjadékát, mint főnebb említém, öszvesen 17 reáliskola képzi, meg 27 kereskedelmi tanoda, mely utóbbiakat 1863-ban 2057 tanuló látogatta.

Ha már most a tanintézetek és tanulók számát tekintjük is egyedül, sajnos hátrányban állunk Poroszország mellett; miután nálunk 17 reál-és 26 magánkereskedelmi tanoda végezi azon munkát, melyben Poroszországon 64 reáliskola, 19 magasabb, és sok ezer alsóbb polgári iskola fáradozik. A mi elemi iskoláinkat senki nem fogja a porosz városok nép- és alsóbb polgári iskoláival összehasonlítani. Poroszországon elég nemzeti irányú és mégis korszerű műveltséget visz ki magával az életbe a kevésbé vagyonos polgár egy ily városi alsóbb polgári vagy népiskolából. Még alaposan megtanulja ott a mennyiség- és természettudomány, a természetrajz, földrajz, történelem és irodalom alapvonalait. Nálunk három négyosztályú városi, úgynevezett főelemi tanodáink is csak arra szolgáltak eddigelé legfőlehb, hogy német ajkú polgárságunk a magyar olvasást és írást rajtuk megtanulja. Magasabb tudványat bennök e városi főelemi tanodák nem voltak képesek ébreszteni, sőt még oly vezérfonallal sem látták el azok a németajkú polgárok gyermekeit, tehát városi ifjúságunk legjelentékenyebb részét, mely őket a magyar közművelődés gyakorlati iskolájába kalauzolta volna, miután egyszer már ezen főelemi tanodákból kiléptek. Német irodalmi termékekből sajtátították el rendesen későbbi éveikben összes műveltségüket. Ezért maradtak idegenek a magyar irodalom, idegenek az összes magyar közművelődéshöz iránt.

Ez azonban továbbá már így nem tarthat.

Nekünk mindenekelőtt egy nemzeti polgári osztályra van szükségünk; oly társadalmi rétegekre, melyek a productiót, s a ne consumptiót ismerjék el legfőbb föladatuknak a mindennapi életben, s a mellett még gyökeresen magyar műveltségnek legyenek is.

Ily polgári osztályt azonban 17 kis reáliskola és 27 kereskedelmi iskola még nem teremthet meg. Nekünk legalább minden megyében kell átlagos számítással egy reáliskola; azonfölül kell három négy annyi polgári iskola mint a hány gymnasiumunk van. Kőnek szerént, kinek adataira főnebb is hivatkoztam, Kőnek szerént 1863-ban volt 90 gymnasiumban 21,052 tanulónk. Tehát gymnasiumainkat meglehetősen számmal látogatja a hazai ifjúság. (Kőnek mellőzte e kimutatásban a békési reálgymnasiumot 75, a hajdúböszörményit 68, a karcagit 29, a hajdúnánásit 54, a mezőtúrit 107, a hajduszoboszlóit 46, a szentesit 81, a békés-csabait 70, a besztercebányait 79, a lőcseit 96, a sárszent-lőrincit 39, az újverbászit 64 tanulóval, tehát mellőzött e kimutatásból 12 gymnasiumot összesen 808 tanulóval, ezenkívül mellőzött még hat gymnasiumot, u. m. a felső-lövői és a karloviczi, zengi, zsolnai, rosenbergi s vinkovezei gymnasiumot körülbelül 250 tanulóval, azaz mellőzött összesen 17 gymnasiumot vagy 1000 tanulóval, de ezen adatokat nem használhatom föl jelenleg, miután az érettségi vizsga eredményeiről részletes tudósítást e mellőzött gymnasiumokról nem bírok, a makói és ceglédi gymnasiumi alapítványokat ide som értve).

A Kőnek jeles hazánkfia által fölhozott 92 gymnasium 21,000 és néhány száz tanulója közül ugyancsak az 1863-diki tanévben érettségi vizsgát tett 1165 sikerrel, 118 pedig megbukott. Azaz, körülbelül 22,000 tanuló látogatja ugyan évenként¹ gymnasiumainkat, de miután csak 1200—1300 jut föl évenként az érettségi vizsgáig, a többi nagy tömeg pedig már az alsó osztályokból elmarad, jele, hogy vagy nem tartják szükségesnek bevégezni a classici alapra fektetett gymnasiumot, vagy pedig nem képesek azt bevégezni értelmi, avagy anyagi, földirati s egyéb nehézségek miatt.

Hogy azon sok ezer ifjút, kik a gymnasium alsó osztályai-ból maradnak el, azon célból, hogy onnét egyenesen a gyakorlati életbe lépjenek, hogy ezen sok ezer ifjút örömet küldenék szüleik oly tanodára, melyen, mint a polgári iskolán nem csak lélektani categoriáik fejlesztetnének nyelvészeti mozzanatokkal, de ismeretkörük is gazdagíthatnék korszerű ismeretekkel, ezt mondani is fölösleges.

Valóban, azt hiszem, senki sem fogja tagadhatni, miszerént

gymnasiumaink nyelik el azon ifjúságot, melyet hivatásához ma már csakis reál- vagy polgári iskolák vezérelhetnének el, s hogy a magyar társadalom fejlődése csak akkor fog a kívánt mederbe érhetni, ha majd gymnasiumaink és népiskoláink között is meglesz egy széles nagy középútja a reálirányú tanfolyamnak, mint a hogy megvan a honoratiorok és a legalsó munkás osztályok között is egy széles nagy rétege a magyar társadalomnak. E széles nagy társadalmi réteget, a kisebb iparosok, kereskedők, roppant réteget kell minél előbb nemzeti szellemben jól megiskoláznunk. Be miután a népiskola nagyon kevés, a reáliskola pedig nagyon tudományos az ő megiskolázásukra, kell, hogy minél előbb oly polgári iskolákat hozzunk létre, melyek eme nevezetes és hatalmas társadalmi réteg értelmi szükségleteit legjobban kielégítsék. Kell, pedig, hogy érintett társadalmi rétegünknek már most serdülő sarjadékán kezdessük meg a korszerűleg nemzeti iskolázást, ha a 48-iki választási alap által képviselt demokrata eszméknek őszintén megkívánjuk tenni mindazon szolgáltatokat, melyeket társadalmi helyzetünk szabadelvű fölfogása megkíván.

Kell, azonban, hogy ne 17 polgári iskolával kezdjük meg társadalmunknak ezen oly végzetteljes közművelődési reformját; hanem legalább is pár száz tökéletesen fölszerelt, korszerűleg elhelyezett polgári iskolával egyszerre.

Ezek a mi égető szükségleteink.

Ügy, de ki fog népünknek rövid idő alatt pár száz korszerűleg fölszerelt polgári iskolát nyitni, ha ezt nem az állam teszi?

Tán ismét magán vállalkozók, vagy a vallásfelekezetek? Magánvállalkozók nálunk ilyesmire alig akadnának. A dolgok természetes rendjében fekszik már, hogy magánemberek vállalatokba tömegesen országszerte csak akkor bocsátkoznak, ha valami rendkívüli újdonság új korszakot látszik nyitni a közgazdasátság viszonyokban. Az emberek ilyenkor vakon bíznak egyéniségökben, bizonyosnak hiszik a sikert, s egész lelkesedéssel fognak a kísérletekhöz. A kezdet megvan: ezentúl minden attó' függ, van-e pénzük a kitarásra? Mert miként egy beszédemben mondtam, négy stádiumon kell keresztül mennie szeréntem minden reformmozzanatnak. Az első stádium az, melyben agyonhallgatják a reformátort, a második az, melyben megtagadjak tőle a józan ész, a harmadik az, melyben kétségbe vonják magát jelle-

mét, míg végre a negyedik stádiumban ha nem is maga a reformátor, hát legelkeseredettebb ellenségei gazdagodnak meg, vagy emelkednek föl az üldözött föllépő reformeszméin. Minden tehát attól függ, valljon van-e annyi pénze, s annyi életerege a reforma-
 tornak, hogy keresztül bírjon vergődni egymásután, ha nem is az ő saját személye, de legalább reformeszméje, mind e négy stádiumon? Ha van, akkor az ige megtestesült. Ha nincs, akkor elhaló szó, holt bűtű marad, míg számára, tán hosszú idők folytán, a szükséges kedvező körülmények valahogy be nem következnek.

Alkalmazzuk már most ezt iskolanyitó magánvállalkozókra.

A polgári iskola bizonyára még most nem is az az eszme, melynek megtettesítéseért nálunk néhány száz ember azonnal anyagi áldozatokba kívánná verni magát, mihelyt csak az ily polgári iskolák terjesztése bárki által a közvélemény figyelmébe ajánltatik.

A polgári iskolák mellett évek óta küzd már a nyilvánosság terén Dr. Lutter Nándor, az ország ezen egyik legkitűnőbb tanfőfia: és még sem találkozott mindez óráig sem nagylelkű Maecenas, sem merész vállalkozó, ki ily polgári iskola alapítására vállalkozott volna.

Így fog ez maradni mindaddig, míg csak e polgári tanodákat törvényhozásunk maga fel nem állítja. A törvényhozásnak pusztá ajánlata sem segíthetne e bajon; a törvényhozásnak magának kellene intézkednie is.

Egy polgári iskola megnyitásához legalább is 6000 forint tőke, és évenkénti főtartására legalább is 8000 forintnyi jövedelem kellene. De honnét venné a polgári iskola e jövedelmet? Nekünk legalább is pár száz polgári iskola kell azonnal. Vagy az kell tehát, hogy pár száz Maecenasunk is támadjon azonnal, kik mindannyian 160,000 forintnyi alapítványt tegyenek le a haza oltárára, vagy pedig az kell, miszerént oly magas tandíjt szabjon a polgári iskola, hogy 8000 forint évi jövedelemre szert tehessen. De ugyan ki merne napjainkban mindjárt pár száz ily nagylelkű gazdag honfűről álmodozni, midőn úgylis alig bírják már lelkes hazánkfit a sok mindenféle adakozást?

S minő szülő küldené gyermekét oly polgári iskolába, melyben 40 forint tandíjt kellene fizetni érte, a nélkül, hogy a szülőnek, — szükségkép alsóbb polgári osztályú szülőnek — csak fogalma

is lenne az újonnan fölállított, s valószínűleg más helyről odatelepített magánvállalkozók által nyitott tanintézetéről? Pedig ha 200 tanulót veszünk is föl átlagosan minden polgári iskolára, 10 forintnyi tandíj még csak 2000 forintot tenne ki évenként: hogy a 8000 forintra rugó évi kiadások rendesen fedeztethessenek, ide legalább is 40 forint tandíjt kellene fizetni 200 tanulónak.

Vagy tán azt óhajtaná valaki, miszerént e szükségelt néhány száz polgári tanoda alapítási és főtartási költségeit ne egyes magánvállalkozók, hanem e célra alakuló tágabb körű társulatok, és ugyan akár részvényes, akár csak nagylelkűleg segélyező társulatok fedezzék?

Boldog képzelődés, mely nem bírt mindedig okulni azon nehézségeken, melyekbe hazafias magyar egyesületi szellemünk ez idétt minden lépten nyomon ütközik!

Gazdasági egyesületeink, tudományos társulataink is alig bírnak tengődni. Mért? részben azért is, mert tagjaik jelentékeny része hátralékban marad rendesen tagsági díjával; még inkább pedig azért, mert azok, kik ezreikkel támogathatnák a magasabb célra alakúit egyesületeket, ritkán csatlakoznak az ily egyesületekhez. Alakíthatnánk százsámra polgári iskolákat terjesztő egyesületeket; megint nem támogatnák azokat milliomosaink, dúsgazdagaink; — sőt ez utóbbiak közül tán sokan már elvből is elleneznék az alsóbb néprétegek fölvilágosításáracélzó „rohamos“ intézkedéseket. — Megint csak szegény lelkéseink, tanáraink, népnevelőink, íróink és gazdatisztjeink vállaira nehezednék az adakozás, s a részvényvétel legfőbb súlya; megint csak az ő véres verejtékkel szerzett filléreikkel kellene hozzá fognunk azon vállalathoz, melynek célszerű nekilendíthetése több milliót kíván.

Hozzon tehát az országgyűlés törvényt, s részeltesse a fölállítandó polgári iskolák pénzalapját azon adóból, mely alól éppen oly kevéssé bírja magát kivonni a netán nemzeti közművelődési érdekeink iránt teljesen süket bankár, mint a hogy nem bírja magát alóla kivonni a netán idegenkedő, minden haladást ellenző, reactionarius nagy földbirtokos.

Valljuk meg őszintén, nálunk csak ez segíthet.

Igen sok dúsgazdagunk és vagyonos honfitársunk vagyon, kinek lángoló hazaszeretete minden pillanatban valóban korszerű tanújeleit bírja adni áldozatkészségének. De vannak elte-

metre milliók oly körökben is, hol saját jóvoltukból mit sem akarnak tudni a nemzeti közművelődés érdekeiről. E tőkéket kell megadóztatnunk, mert ezek százezrekkel gyarapíthatnák a polgári iskolák pénzalapját azonnal, míg nyomorgó értelmes proletariátusunk áldozatfillérei az adakozóknak könyvükbe kerülnek ugyan, de a haza ügyén nem lendítetek.

Ha komolyan haladni akarunk, akkor igaz arányba kell jönnie már egyszer áldozatkészségünknek vagyonságunkkal. Az egyenlítőzés e népszerűtlen munkáját azonban sikeresen, veszély nélkül nálunk nem végezheti más, mint a magyar állam, azaz, hol a személyes érdeksorbulás legkönnyebben, legtermészetesebben kibékül a közügyért! áldozattal, — a törvényes magyar országgyűlés.-----

Láttuk, hogy polgári iskolákra minélelőbb szükségünk legyen. Láttuk azt is, hogy e polgári iskolákat nem állíthatják föl, sem nem tarthatják fenn kellő számmal, s korszerű felszereléssel éppen a legszükségesebb helyeken sem egyes magánvállalkozók, sem az e célra netán alakuló társulatok jelen nyomasztó anyagi és vizsás közművelődési viszonyaink között.

Miután azt sem hihetem, hogy valaki lehetségesnek tartsa, miszerént ugyan e terhet, melyet egyes magánvállalkozók és adakozók egyfelől, másrésről pedig az e célra alakuló segélyző vagy részvénytársulatok külön külön nem lennének képesek elviselni, egymással bármi arányokban is szövetkezve elviselhesék: hátra van még, hogy azt vizsgáljam, mennyire lennének képesek nálunk érintett polgári iskolák kellő kiállítására és fönntartására, akár ismét külön magán nagylelkű adakozókkal, akár magánvállalkozókkal, magán segélyző társulatokkal frigyben a vallásfelekezettek?

A római katolikusok — a görög katolikusokat is mindig oda értve, — a római katolikusok, mondom, mint vallásfelekezet tanodákat csak úgy nyithatnának, ha e célra valamely egyháznagy vagy szerzet, vagy bárki más alapítványt teszen. Egyháznagyjaink elég dicséretes bőkezűséget fejtettek ki a legutóbbi időben is a közoktatásügy terén. Az ország primása maga 200,000 forintot ajándékozott a nagy-szombati gymnasium javára. Igen, de nem oly erőmegfeszítésekbe kerültek-e már ezen áldozatok is, miszerént egyhamar tőlök milliókra menő újabb adakozást

csakugyan nem várhatni? A római katolikus egyháznagyok hagyományos nagylelkűséggel viseltetnek a humanistai tanintézetek, a gymnasiumok iránt.

Még ha eléggé bírnák is fedezni, vagy segélleni tulajdon gymnasiumaikat, kérdés, fognának-e tömegesen adakozni minden megyében oly tanodákra, melyek célja, szervezete, tanrendszere — még ha föllállításukat az országgyűlés ajánlaná is, — rájuk a buzgó egyházakra nézve mindvégig idegenek maradnának? És azután, ki látná el e polgári iskolákat a római katolikusoknál kellő tanítószeméllyel, ki adna irányt azok belső tanrend szerének? Ha képesek lennének is 50—60 polgári iskolát, mint ugyancsak római katolikus polgári iskolát, azaz felekezeti iskolát, lelkesebb egyháznagyjaink egyes nagyobb városok, vagy magánvállalkozó, segélyző egyetek támogatásával létrehozni, az az meg nyitni: azt már nagyon is kétlem, hogy hogy lennének képesek azokat, kellőleg fön is tartani? Hol vennék a tanárokat? Hol a tanárok fizetésére fedezendő évi jövedelmet? Utóbbi elérésére ismét valódi sarcot kellene kivetniök a tanulókra, a minek legtermészetesebb eredménye az lenne, hoey e római katolikus polgári iskolákat senki sem látogatná. Tanárokat pedig egyháznagyjaink, kellő képzettségű tanárokat kellő számmal éppen nem bírnának előteremteni. Egyiránt fogynak mind világi clerusunk, mind szerzeteink. Tanító szerzeteink azon 38 gymnasiumot is alig bírják már tanárokkal ellátni, melyeket magukra vállaltak. Növendékpapokat kénytelenek sok helyütt tanárokul alkalmazni, vagy, — mi nekik hasonlithatlanul többre kerül, — világi pót-tanárokat. Az egyházmegyék papsága meg hogy láthatna el pár száz polgári iskolát? Vagy tán 150 ftos fizetéssel működjenek holmi kántorok azon tanodákon is, melyeknek föladata volna leendő nemzeti polgári osztályunkat, — állami jövőnk ezen egész alapját, — a XIX század szabadelvű, hazafias és mégis korszerűleg sokoldalú, korszerűleg alapos tanfolyamán keresztül vezérelni?

Világiak pedig aligha tennének ma már polgári iskolákra tüzetesen vallásfelekezeti alapítványt. Oda, hogy valaki korszerű polgári iskolákra tegyen alapítványt, legalább is oly foka kell a szabadelvűségnek, mely fokon tüzetesen vallásfelekezeti szint nehezen fog valaki nálunk kölcsönözni alapítványának.

Azután azon junkerek száma is kevés nálunk, kik polgári

iskolát csak azért akarjanak fölállítani, hogy abba minden nem-
 aristokratát visszaszoríthassanak.

Mint felekezet állíthatnának ugyan protestánsaink is szép
 számmal polgári iskolákat, s el is bírják látni azokat tán kellő
 tanerővel. Ők mint vallásfelekezet biztos, korszerű tanrend
 szert is fognának behozni mindenesetre a polgári iskolákba.
 Autonómiájok őket erre is képessé tenné. Igen, de mire való volna
 ma már nálunk egy oly verseny, melyen csak egy vallásfeleke-
 zet haladhat, a másik pedig a küzdőmokra ki sem léphet, mi-
 dőn a törvényhozás nemzeti kérdéssé emelvén valamennyi vallás
 felekezetre nézve a polgári iskolákat, katolikusokat, protestán-
 sokat, óhitűeket, izraelitákat egyformán tehetne biztossá az iránt,
 hogy az illető polgári iskoláknak sem földirati elhelyezése, sem
 felszerelése, sem szervezete, sem tanrendszere, sem vezetése nem
 fogna ellenkezni közös édesanyánknak, a hazának korszerű
 érdekeivel?

HARMADSZOR. A gymnasiumok és reáliskolák ügye szin-
 tén azt kívánja, hogy az egész nemzet siessen minélelőbb tör-
 vényhozásilag segédükre.

Magára hagyni a dolgok fejlődését a gymnasiumoknál sem
 lehet, a reáliskolák pedig úgy sem vallásfelekezeti alapítványok.

Nem lehet magukra, alapítványaikra és vallásfelekezeteikre
 hagyni a gymnasimokat már csak azért sem, mert dacára an-
 nak, hogy körülbelül 109 gymnasiumunk működik Magyarorszá-
 gon, — Erdélyt és Horvát-Tótországot ide sem értve, — gymna-
 siumaink még sem elégségesek. A szám nem válik szegényünkre,
 miután Poroszországnak is csak 144 gymnasiuma és 28 progym-
 nasiuma van mindössze. A szám, mondom nem csekély, de föld-
 iratilag rosszul vannak fölosztva. Ha hitelt adhatunk statistiku-
 sainknak a visszakapcsolt részeket ide sem értve, négy várme-
 gyénk vagyon még mindig, melyekben egyáltalán se hire, se
 hamva sincs semmiféle gymnasiumnak. Tlrmórczban nincs, Ugo-
 csában nincs, Árvában nincs és Tornában sincs gymnasiumunk;
 Csanádban is csak az idén alapítottak. Míg a 76 □-nyi
 Gömörmegyében nem kevesebb mint 5, a 82 □-nyi Pozsonyme-
 gyében szinte 5, a 65 □-nyi Sárosmegyében 4, s a 74 □ mér-
 földnyi Veszprémmegyében 3 gymnasium alapítottak: a 116 □
 mérföldnyi Torontálmegyében, s a 108 Dnyi Krassóme gyében

alig tengődik egy-egy. Pedig e hiányt a reáliskolák sem bírják, miként alább látni fogjuk, kipótolni. De nem csupán ez a szerencsétlen oldala vagyon a történelmi fejlődés magára hagyott mozzanatai szerint bekövetkezett gymnasiumi rendszer földirati elterjedésének: hanem nagy gyarlósága utóbbinak az is, miszerint sok vármegyében van ugyan algymnasium, 3, 4, 5 vagy 6 osztályra, de nincs teljes főgymnasium 8 osztályra, mely a megyebeli ifjúságot az egyetemi tanfolyamra előkészíthetné. Nincs teljes főgymnasium Komáromnak, Zalának, Somogynak, Tolónak, Nógrádnak, Trencsinynek, Liptónak, Csatiadnak, Torontálnak, Krassónak! Pedig a közlekedés éppen ezen vidékeken segít hét a szülőknek legkevesebbet. Vagy tán közömbös dolgok ezek egy valóban műveit, valódi negyvennyolcas hazafit! előtt?

A gymnasium, még ha teljes is, nálunk még mindig csak egyoldalú, előkészítő tanfolyam, melynek nem is célja az ifjúságot a gyakorlati életben megkivántató műveltséggel véglegesen felszerelni. A négy osztályú algymnasiumban pedig éppen alig szeresheti meg nálunk a legsekélyebb korszerű ismereteket is a serdülő magyar honpolgár; a mi kevés mennyiségűt és természetudományt hall, azt előli, még mielőbb kellőleg megfogamzhatnék benne, a túlhajtott mérsékben rá erőszakolt latin grammatika. Vagy tán mindegy, ha 15—20 megyének összes, kevésbé vagyonos ifjúsága kénytelen is a négy latin osztályú felszeg művelődéssel beérni? Ha 15—20 megyének összes kevésbé vagyonos értelmisége a latin grammatika és syntaxis által fogja jövőre is államférfiait, politikusait, választó polgárait képezni? Vagy tán mindegy a 48-ban szentesített demokrata elvekre nézve, akár találnak, akár nem találnak kellő iskolát, és azután kellő pályát a 15—20 megyének kevésbé vagyonos rétegeibe temetett rendkívüli tehetségek, melyek a magyar hazának illő tanodacsoportosítás mellett iudvére, dicsőségére válhatnak? A művelt nyugati államokban évtizedek előtt belátták már a félgymnasiumok eelszerűtlenségét, s igyekeztek is a helyhöz kötött kegyes alapítványok négy-öt osztályú, humanistikusan tanintézetit a felsőbb osztályokkal betetőzni.

Nálunk is ily rendszabályokra volna szükség mindenk előtt; de ugyan hát ki tegye kivihetőkké, ha nem a törvényhozás teszi maga kivihetőkké e rendszabályokat?

Egy egy gymnasium megnyitása legalább is 40 —50,000 forint tökét igényel; fõntartása legalább is 15,000 forintot évenként, ha korszerû mérvekre akarjuk az intézetet fektetni. Oda pedig, hogy egy 4 osztályú gymnasiumot a szükséges felsõ osztályokkal teljes gymnasiummá, azaz egyetemre, mûegyetemre, s egyéb magas tanfolyamokra, vagy közvetlen a gyakorlati életre képesítõ tanintézeté kiegészíthessünk, minden egyes kiegészítendõ és teljesen fõlszerelendõ algymnasiumnál legalább is 7000 forintra, ha nem többre lenne évenként szükségünk.

Hogy tehát a gymnasiumok körüi a legszükségesebb reformok megtörténhessenek, oly nagy tökére, s oly nagy jövedelemre kellene szert tennünk, melyet rövid idõ alatt vallásfelekezeteink alig, magánvállalkozók pedig egyáltalán nem lennének képesek elõteremteni.

A római katolikusoknál ismét csak egy háznagyjaink tehetnék meg erre nézve a kellõ alapítványokat. Most midõn ideiglenesen, habár törvénytelen módon, közéletnádink sok tekintetben országos *) központosítás alatt állanak, valószínû ugyan, hogy egy vagy két gymnasiumot szívesen alapítának egyház nagyjaink, a nélkül is, hogy azok belsõ szervezetét, tanrendszerét õk maguk kívánnák megszabni: de, ha arról lenne szó, miszerént vallásfelekezeteink maguk vállalkozzanak huszharminé gymnasiumnak részint egészen újbóli fõllállítására, részint költséges korszerû kiegészítésére, akkor alig hihetem, miszerént egyháznagyjaink, — kik pedig többnyire megannyi érdemes, éltebb, latinmûveltschgû, conservativ eszme körû, hogy ne mondjam, negyvenhetes hazafiak, egyhangú visszaesést ne követnének el újra kedvenc latinhumanismusuk végett a XIX. század szükségleteinek rovására. Tanító szerzeteink egyes tagjai, — mint alsóbb s fiatalabb papságunk egyáltalán, — a legforróbb, legfõlvilágosultabb hazaszeretettel csüggnék nemzeti közoktatásunk ügyének érdekein: de hogy akadályoztathatná meg az alárendeltek evangéliumi engedelmsége az egyház-elüljárók netáni hagyományosságait?

*) E szóval „õrs zágos“ jeleli a 47-es fõlfogás azt, a mit voltaképen magyar államnak kellene nevezni; miután de j u r c a magyar állam csakugyan minden idõben létezett, és a magyar állam alkotmányos is volt mindig de jure. Az „országos“ jelzõ igen sok esetben fordítása a német „L a n d e s“ — - -nak, mely már abból indul ki, hogy Magyarország provincia.

Azután itt még más okok is harcolnak a törvényhozás beavatkozása és az 1848. XX. 3. törvénycikk mellett.

Gymnasiumi tanáraink oly sanyarú fizetést húznak, hogy mellette csak tengődhetnek, de küldetésüket a nemzeti polgárosítás nagy munkájában egyáltalán végre nem hajthatják. Vannak sokan, kik azt tartják, miszerént a tanárnak csak éppen annyi jövedelemre van szüksége, hogy megélhessen. „Ha sok pénze van a tanárnak, akkor elbízta magát, elhanyagolja magát, elbutul.“ Így gondolkodnak, fájdalom, mindez óráig igen sokan a döntő körökben. Ezen szempont merőben negyvenhetes; és vagy vét kés államférfiul ledérségnek, vagy egyoldalii félszeg elfogultságnak lehet csak kifolyása. Oly kormány férfiak vallhatják azt legfölcbb, kik nem is mernék föltenni, hogy magasabb tudvágy, nemesebb ösztön a búvárló, gondolkodó élet után még egy lenézett kasztbeli egyénben, egy tanárban is lakhatik. Vagy vallhatják ezen elvet oly burokraták is, kik szentül meg vannak győződve, miszerént a tanító személyzetnek nincs is más rendeltetése, mint az, hogy bizonyos, kiszabott részét képezze az udvari cselédségnek. Természetesen azután, az ily burokraták éppen oly keveset törődnek avval, valljon megszerezheti-c magának öntökélyetesbítésére a tanár a szükséges segédeszközöket fizetéséből, vagy nem, mint a minő kevésé törődnek a tanárok egyéni szellemi tőkéhez kötött irodalmi, köztudományos és általános vagy nemzeti közművelődési reményekkel a negyvenhetes kormányférfiak. Egyik sem éri föl közölök a haladás azon diadalát, melyért örömet áldozná föl a kényelem óráit, még a legnagyobb fizetés mellett is, kellő segédeszközökkel megkönnyíteti kedvenc szakmájában! búvárkodásának bármely tanár, — nem érheti föl, mondom, az emberi szellem haladásának e diadal érzetét sem negyvenhetes patriarchalis állambölcs, sem octroykkal idomított buroaultrata, sem szívvel, sem elmével. Az egyház nagyjai megérthetik e szükségleteket, mint tisztán világi szükségleteket föl is fogják ismerni azokat, de szintén alig fognak milliókat szentelhetni ily világi célokra, midőn szorult anyagi helyzetök miatt közvetlenül evangéliumi jó cselekedetekre is csak mérsékelt filéreket szentelhetnek.

Jelenleg gymnasiumi tanáraink legjobb esetben 900—1000 forintnyi évdíjt húznak. Ez azonban csak ritka kivétel. Legtöbb-

nyíre hatszáz forint az, miből egy magyarországi gymnasiumi tanárnak lakást tartania, ruházkodnia, családja mulattatására vagy gyógyítására a szükségéseket beszereznie, magát könyvekkel, lapokkal, sőt konyhával ellátnia, szóval élnie, családostul élnie kell. Pesten és egyéb vidéki városokban — miként jeles szaktekintélyünk Riedl Szende megjegyezte — e hatszáz forintból 300—400 forint lakásra is alig elég, honnét fedezzék tehát egyéb életszükségleteiket a magyar gymnasiumok tanárai? Hogy gyarapodjék azután tudományos irodalmunk kellő, korszerű szakmunkákkal, hogy kellő számú szakképzett olvasókkal, fogyasztókkal, midőn éppen azok nem képesek maguknak sem alkalmat szerezni a tanulmányra, a termelésre, sem pénzt a könyvvételre, a kik hivatásérzetöknél fogva legtermészetesebb termelői és fogyasztói lennének jelen elmaradt, félszeg közművelődési viszonyaink közepét a szaktudományos irodalomnak? Poroszország sem ad gymnasiumi tanárainak több fizetést mint átlagosan 950 tallért a legdrágább, 850 tallért a kevésbé drága és 750 tallért az alsóbb helyeken.

Igen, de Poroszország gymnasiumi tanárainak bőven van részük a nyilvános könyvtárakban, múzeumokban s a tanulmány minden kitelhető segédeszközeiben, nem kell nekik erre fizetésükből mit sem elvonniok, irodalmi munkálkodásaikat dúsán tiszteletdíjjazzák a kiadók, fizetésük emelésére számot tarthatnak évek folytán egész 1300, sőt ha igazgatókká lesznek, egész 1800 tallérig, nyugdíjuk biztosítva van, sőt, mi a legfontosabb, előléptetésök is az állami szaklagos szolgálattétel lépcsőzetén. A tudományos férfiak azután is csak emberek maradnak, ha el is nyerték tanszékeiket. A tudvány nemes ösztönzetein kívül nagy részt még emelkedni is szeretnének, éppen úgy mint kevésbé tanult tisztviselő embertársaik, a társadalomban. Ha nem akarnának is ők maguk, hát még is előbb utóbb kapkodniok kell a társadalmi kitüntetések után, mert szakadatlanul erre nóggatják őket sok világi örömtől megfosztott nejeik, és sok világi öröme számító, korlátolt, lenézett helyzetüket tán nem is sejdítő, különben tán annyi reményre jogosító gyermekeik.

Szóval a tanár helyzetén minden oldalról segítenünk kell, különben jobbféle parthiera sem igen fognak nálunk még szert tehetni köztudományosságunk legtermészetesebb előbajnokai,

a gymnasiumi tanárok még vagy pár évtizedig, nemhogy maguknak azon állást kivíthaták, melyre nekik, ugyancsak nemzeti köztudományosságunk legtermészetesebb előbajnokainak, szemközt a negyvenhetes előítéletek messze elharapózott népszerűségével oly annyira szükségök van. Ha pedig arról van szó, hogy a tanárt fáradhatlan működése jutalmául csakugyan kellőleg, érdemei szerént ki is tüntessük, úgy alkotmányos nép, ha igazán szabadelvű akar lenni, más módot e kitüntetésre nem választhat, mint melyet Cournot ajánlott a francia tanfölgyletről szóló munkájában. Nem az elnvomorodott tanítók számára alapított, a legutolsó irodaszolga által is lenézett rendjelecskék, nem holmi nagy elvéve, szeszélyszerűleg osztogatott közigazgatási hivatalnok címek adnák meg a valódi jutalmat a közoktatásügy terén küzdő hazafinak; rá nézve csak az lehet valódikig méltó kitüntetés, ha saját hatáskörében történik előléptetése. Megkettőztetett tanfölgylelő személyzetre soha sem volt égetőbb szükség Magyarországon, mint éppen e pillanatban. S a tanfölgylelő szerep a megjutalmazandó tanárra nézve a legcélszerűbb kitüntetés, kivált ha e tanfölgylelő szerepre nem bürokratiai előljárai által nevezetik ki, hanem tulajdon társai által választathatik el, mint Cournot és Jules Simon akarják.

Az előléptetés e neme azon vigaszt is nyújthatná az érdem teljes, magasabb készütségit magyar tanárnak, miszerént kitüntetésé egészen azon alkotmányos szellemben történt, mely nem hagyhat hátra semmi bizalmatlanságot az ellenzéki párt részéről. A tanárok bizonyos kerületenkint gyakorolhatnák nálunk a választás ezen jogát, s hozhatnának be a közoktatásügyi előléptetésbe oly szabadé Ivfiséget, minőről a porosz bürokraták, és juncker állambölcsek nem is álmodnak. E mellett, oly tanfölgylelőkre is szert tehetne már valahára a magyar közoktatásügy, kik nem állanának modern tudományos képzettségre sem messze az alájok rendelt szaktanárok mögött.

Ily előnyökkel kecsegtethetné a magyar gymnasiumi tanárokat közoktatásunk nemzeti, parlamenti központosítása; míg ha a vallásfelekezetekre tolatik a középtanfolyam öszves vezetése és kezelése, a római katolikusoknál és görög katolikusoknál azonnal elesik mind e kilátás a tanárok helyzetének emelhetésére nézve.

Egyháznagyjaink, mondom, nem fognának évenként száz-
 ezreket szentelhetni a tanárok fizetésének javítására, mely ja-
 vítás szükségességét conservatív szempontjaiknál fogva be sem
 fognák látni. Előléptetésről parlamentaris, szabadelvű szellem-
 ben, pedig szó sem lehetne, mert a tanfőlügyeletet az egyháznagyok
 nagyon természetesen ismét csak egyházi férfiak kezében
 hagynák. A hagyományosság elvéhez egész kegyelettel ragasz-
 kodván, címzetes, alkalmazás nélküli prépostokat, kanonokokat
 terhelnének ők megint csak a tanfőlügyelet bokros teendőivel,
 és ezen áhitatos érdemteljes férfiak egész hazafiassággal működ-
 nének is ismét, a rájuk ruházott egészen profán hatáskörben,
 noha annak érdekei lelkipásztori buzgalmukat oly sok oldal
 ról, legalább is idegenszerűleg fogná érinteni. Különben kizá-
 rólag a római katolikus, görög katolikus, óhitű, unitárius,
 evangélikus és protestáns felekezetek még a meglevő gymnasiumokat
 sem igen láthatnák már el kellőleg ezentúl, miután a
 budai, besztercebányai, lőcsei, ungvári, szabadkai, pozsonyi,
 jászberényi, selmeci, szakolcai, kapozsvári, szilágysomlyói, bárt-
 fai, félegyházi, aradi, bajai, lugosi, és az egyik pesti, teljesen
 felszerelt, 8 osztályú gymnasiumokat úgy sem vallásfelekezeti
 kegyalapok, hanem részben úgynevezett „őrs zágos,“ részben
 városi, részben osztrák császárságilag eddigelé közösen kezelt,
 úgynevezett „állam i“ alapok tartják fenn, sőt hozták is létre.
 E mellett még a többi gymnasiumnak is igen sokszor más, mint
 vallásfelekezeti segélyforrásra kell szorúlnia: és mégis 89,441
 forint iskolapénzt kell még mindig fizetniük gymnasiumi tanuló-
 inknak, holott az ösztöndíjak illetéki összege, noha azokban
 1190 ifjú részesül, nem megy többre mint 72,075 forintra.

A protestánsok föl bírnának, meghiszem, állítani, saját val-
 lásfelekezeteik számára elégséges számmal teljes gymnasiumo-
 kat, sőt föl is bírnák szerelni kellőleg azokat. Bírnának tán se-
 gíteni tanáraik fizetésén; nyithatnának számukra még kecsegte-
 több előléptetést a közoktatásügy terén, mint a minő náluk már
 is gyakorlatban van; bírnák magasabbra emelni, s megszapori-
 tani az ösztöndíjakat. De kárpótolná-e azután a protestáns val-
 lásfelekezetek kizárólagos sikere azon elmaradást, melyet a ka-
 tholikusok és minden egyéb vallásfelekezetek ez által nálunk
 szükségkép szenvednének? Ha gymnasiumaink kizárólag vallás-

felekezeti színezettel bírnának: a tankönyvek szintén mindig élesebb és élesebb hangját vennék föl, kivált a történelmi szakban, a felekezetiességnek. És valljon használna-e egy ilykép értett szabadverseny a nemzet legkomolyabb életkérdéseinek, most, midőn minden tekintetben korszerű fölfogásra és egyetértésre lenne szükségünk?

Legnagyobb bajt okoznák azonban egy ily esetben az ó hitnek, vagy mint őket a provisorium alatt nevezni kezdték, a görög keletiek. A protestánsok és katolikusok nem képviselnek külön nemzetiséget; de igen is képviselik az oláliságot és szerb nemzetiséget az ó hitnek. Nem hiszem, hogy lenne hazánkban gondolkodó, ki többet kívánna átengedni a magyarországi nemzetiségnek, mint a mennyit átengedni én magam óhajtanék; de egy oly törvény, mely több mint három millió oláh és szerb lakost vonna el a magyar gymnasiumoktól, azaz, a magyar közművelődéstől, irodalomtól, szóval a nemzetiségtől, hogy e három millió oláh és szerb lakos cszves műveltségét, közvéleményét saját nagyrészt alacsonyműveltségü, nagyrészt félrevezetett pópáik közművelődési és politikai eszmekörébe szorítsa vissza véglegesen, — egy ily törvényt már csak még sem nevezhetnék bölcs törvénynek.

Némelyek tán be fogják látni, ezek után vagy ezek nélkül is, miszerént a magyar törvényhozás gymnasiumainkat vallásfelekezeteink kizárólagos kezében mért nem hagyhatja, és ennél fogva tán azt óhajtják, miszerént kezeljék hát a vallásfelekezetek eddig alapított gymnasiumaikat ezentúl a hogy tudják, saját erszényökből, a még szükségelt gymnasiumokat pedig nyissák magán vállalkozók.

Azok, kik így gondolkodnak, nagyon következetes hívei lehetnek ugyan a szabad verseny éppen, annyira szabadelvű mint fölvilágosult tanának, de nehezen vetettek számot a hazai viszonyokkal.

Azon törvény, mely megadná mindenkinek a szabad gymnasium-nyitási jogot, meg nem szüntethetné nálunk, s nem is akarná valószínűleg még azért megszüntetni eddig fönállott gymnasiumainkat. Ha pedig az eddigi 109 vagy hány gymnasium fönmaradna, a nélkül azonban, miszerént a vallásfelekezetek azokat korszerűleg kiegészíthetnék, fölszerelhetnék, — ha, mon-

dom, fönmaradna a már működő 109 vagy hány*) gymnasium: ugyan hogy állíthatnának nálunk egyéb gymnasiumokat magán vállalkozók?

Tizenötezer forinton alul nem lehet egy gymnasiumot évenként föntartani; a megnyitáshoz, épületszerzéshez, fölszereléshez, korszerű mérvekben pedig legalább is 40,000 forintnyi tőke kell. Magánvállalkozók ritkán egyesítenék magukban nálunk a szak-képzettséget és a vagyonosságot: azaz, vállalkoznának nálunk gymnasium nyitásra talán kiszolgált érdemteljes, szép képzettségű nevelők, vagy vagyonos urak, birtokosok, bankárok. Amazoknak, a jeles szakképzettségű nevelőknek mindenök lenne, csak pénzük nem; a vagyonos uraknak pedig szintén mindenök, csak kellő közoktatásügyi, paedagogiai és tudományos tájékozottságuk nem. Utóbbiakról beszélni sem érdemes, mert ily vállalkozókat a hazai közoktatásügynek, úgyiliszem, komolyan senki sem kíván. Amazok pedig, a jeles képzettségű kiszolgált nevelők, és egyéb alapos műveltségű férfiak ugyan hogy mernének egy oly vállalatba belekapni, mely 40,009 forint tőkét, ezenfölül évenként 15,000 forintnyi jövedelmet igényel létrehozatalához és föntartásához? Még ha lenne is 40,000 fit befektetni való tőkékjük: honnét vennék a 15,000 forintnyi évi jövedelmet, hogy azután a tanárokat fizethessék és a gymnasiumot a legszükségesebbekkel elláthassák? Honnét veheti egy gymnasium a maga biztos, rendes jövedelmét? Elvégre is legnagyobb részt, sőt csaknem kizárólag a növendékek által fizetendett tanpénzekből. Úgy de hatszáz tanulónál többre — mindenki belátja — magánvállalkozók által nyitott és vezetett gymnasium nálunk a már meglevő vallásfelekezeti gymnasiumok mellett nem tarthatna számot, még a legkedvezőbb helyen sem. Legjózanabb fölvté az, mely 200 tanulónyi átlagot helyezne minden ily gymnasiumra nézve kilátásba. De mit kezdene a magánvállalkozó a 200, sőt mit a 600 tanuló által fizetendett tanpénzekkel? Jelenleg 5 frtnyi tan-

*) Én csak azt tudom, hogy Magyarországon legalább is 105 gymnasium létezett 1863-ban. Ezóta létezik a zengi vinkovcei, zsolnai, ceglédi és makói is? Statistikusaink rendszeren csak 90, 92, vagy 96 gymnasiumról beszélnek. Szomorú állapot, midőn még azt sem tudjuk, hány gymnasiumunk van! Erdély, mely elidegeníthetlen kiegészítő része Magyarországnak, még szomorúbb adatokat szolgáltat, még jobban megerősíti okoskodásainkat.

pénz sem esik átlagosan véve egy gimnasiunmi tanulóra; 5 forintnyi tanpénz mellett pedig 200 tanuló csak 1000, 600 tanuló csak 3000 forintot jövedelmezne. Tessék már most 1000 vagy akár 3000 forintból is a magánvállalkozónak magát és családját tisztességesen eltartani, a gimnasiunmi egyetemre képző tan folyamhoz megkívántató magasabb műveltségű szaktanárokat illő fizetésben részesíteni, s a tanintézetet a szükséges segédeszközökkel ellátni!

Hogy a tanpénzek oly csekély jövedelmet biztosítanak, az onnét ered, mert a tanuló ifjúság egy harmadával szegénysége miatt nem lehet tanpénzt fizettetni; más részről meg onnét, mert a fizetőkre nézve sem lehet az öszveget a most fizetett öszvegenél, józanul, folebb emelni.

Mit fogna tenni tehát egy gimnasiunmi magánvállalkozó? Szegény, tanpénzt fizetni nem bíró ifjakat éppen nem is fogadna be tán tanintézetébe, vagy, hogy a 15,000 frtni évi jövedelmet magának minden áron biztosíthassa, az öszves tanulók számából kikeresne magának vagy 150-et, vagyonos, fizetni bírókat, és ezekkel fizettetne fejenként vagy 100 forintnyi tandíj illetéket?

No ugyan sok tanulóra tehetne szert a magánvállalkozó, ha ily rendszabályhoz folyamodnék. Vagy tán olcsóbbá tenné a gimnasiunmi költségvetését, kevesebb tanárt tartana, ezek fizetését is lejobb szállítaná, valódi benntartó táp- és nevelő intézetet csinálna a gimnasiunmból?

Igaz, ez esptben kevesebb lenne a kiadása, s jövedelme a nagyobb városokban, néhány vagyonosabb helyen meglehetősen szaporodnék. Négy, öt, hat, hétszáz forintot is elérhetne egy egy tanulótól, beszámítva lakást és mindennel! ellátást. De val Íjon sikerülne-e még ez esetben is az ország valamennyi kellő pontján az eféle magán vállalkozás? És ha sikerülne is, valljon azért, kívánatos, előmozdítandó volna-e?

A sikert is kétlem, annyival inkább sajnálkoznám pedig minden fölvilágosult, szabadelvű hazafival az ily kísérletek fölött.

Magánvállalkozók tisztességes, kellőleg vezetett és fölszerelt gymnásialis táp- és nevelő intézetet bírnak tán kiállítani Buda pesten és egyéb vidéki városokban, hová a vagyonos ifjúság közzgazdászatl, társadalmi, politikai és közművelődési okoknál fogva is mintegy öszvecsatornázik. Ily gyűpontokban tehetnének

jövedelemre is szert a lelkes magánvállalkozók, a nélkül, hogy a főnálló nyilvános gymnasiumokkal küzdött szabadversenyben nemtelen fegyvert, úgymint a tantervezet kötelékeinek meglázítását kellene használniok, csak hogy vagyonos tanulókat magukhoz kellő számmal édesgethessenek. Jelenleg főnáll még az érettségi vizsgálatra kötelező bizonyítvány-rendszer, mint a Thun-rendszer maradványa. E rendszer elnémetesítési szándokból törvénytelenül erőszakoltatott hazai gymnaszi urnáinkra és az ezekkel párhuzamos magántanintézetekre. De mihelyt megfogna e rendszer szűnni, a n é l k U 1, hogy a magyar törvényhozás által egy nemzetibb szelleművel, korszerűbbel törvényesen pótolatnék: szabadversenyre bocsátott legtöbb nyilvános és magán gymnasialis tanintézetek mi által fognának magukon segíteni egész valószínűleg ha nem azáltal, hogy leráznák azonnal a görög nyelv igáját.

Thurócban, Tornában, Ugocsában, Árvában, — éppen azon helyeken, hol gymnasialis tanintézetek leginkább kellenének — úgy sem bírna főnállni; sőt megnyílni sem — egyetlen magánvállalkozó gymnasiuma; de a népesebb városokban, a vagyonság gyűlpontjain, az által vélnének az ily magánvállalkozók jóformán a már meglevő gymnasinmmokkal sikeresben vetélkedhetni, ha hogy nehezebb, népszerűtlen tantárgyaikból minél többet elengednének. Kétségekívül azon magánvállalkozó tanintézetének lenne legtöbb jövedelme, a ki a legszembeszökőbb falragaszokban adná tudtára a szülőknek, hogy az ő tanintézetéből a görög nyelv örökre száműzetett.

Igen sok magánvállalkozó számúzná azonnal a latin nyelvet is. És ez magában véve még nem lenne a legnagyobb baj, mert ez esetben olybá lehetne tekinteni ezen magánintézeteket, mint reálirányú tanintézeteket. Sok szülő úgy is azt kívánja, hogy fia, francia, angol nyelvet tanuljon inkább a latin és görög nyelv helyett. Ha tehát a görög s latin nyelvet el is hagyná néhány, vagyonosabb ifjaktól látogatott, magán középtanoda, ezen nem lenne még okunk főnakadni. De bezzeg főnakadnánk azon, a mi ezután következnek. Hazai ifjúságunk tán a legtehetségesebb a föld valamennyi ifjúsága között; a görög nyelv sem azért okozott neki annyi nehézséget, mintha azt nem bírta volna megtanulni; hanem gyakran csak is azért, mert szüleik maguk rémítgették őket már előre egy oly nyelvvel, melynek tulajdonképeni miben-

létét ők maguk sem ismerték ugyan, de melynek szörnyű nehézségeit, hanyag gyermekeik vigasztalására ők maguk is egész elkeseredett szívvel megkönyezték.

A balgák, — ezen ismeretlen nyelvben csak egy, a német által ránk erőszakolt, haszontalan, tehetség-elnyomó tantárgyat láttak ők, meg sem is gondolván, hogy e szidalmazott nyelv kegyeletteljes művelése válhatandott már a legközelebbi nemzedékben egyik leghatalmasabb ösztönzette arra, hogy a görög szabadság nagy tanulságaiba mélyebben behatoló magyar ifjúság a Bach-féle járom láncait öszvezűzza. Szóval, a görög nyelvet nem csak ifjúságunk találta ízetlennek, hanem fölzúdultak e tantárgy ellen maguk a szülők, s egészen csökönyössé tették igen sokszor hanyagságukban a tanulókat. Sokan nem csak azért várták Gari baldit, hogy e kiszenvedett hazát a politikai járom alól fölszabaddítsa, hanem azért is, hogy megoldja valahára fiaik görögnyelvbéli vértanúságát is. — Ez lenne tehát oka azon sikernek, melyet magántanintézetek biztosíthatnának maguknak egy némely vidéken, mihelyt számúznék programjaikból a görög nyelvet.

Igen, de nem irtózik-e ifjúságunk az algebrától s mértantól, a mennyiségtanilag képletezett természettantól is? Tessék végig futni hazai gymnasiumaink programrajait, és meg fogják Önök látni, hogy mily kevés előmenetelt mutat föl ifjúságunk még mindig e tantárgyakban átlagosan! A szülők igen sokszor nem csak a görög nyelv ellenében pártfogolják gyermekeik oktalan kikeléseit, hanem az algebra, a mértan, a vegytan, a mennyiségtanilag természettan ellenében is. Mi természetesebb tehát, mint az, hogy magán tanintézeteink, melyek a gymnasiumok helyét lennének pótolandók, csakhogy mennél könnyebb, mennél kényelmesebb tanfolyammal kecsgethessék az előkelő, vagyonos osztályok fiatal sarjadékát, lassanként elhagynák nem csak a görög és latin nyelvet, de elhagynák egymásután az algebrát, magasabb mértant, mennyiségtanilag képletezett természettant s vegytant is? Miután pedig nagyon valószínűleg független, jó módú, műveltebb családaink küldenek főleg ily kényelmes magán középtanodákba gyermekeiket, a szegényebb osztályok gyermekei meg a felekezethűség egyoldalú, egymással nem annyira tudományos vívmányokkal versenyző, mint tudománytalan dolgokban versenyző gőpalaestráira lennének szorítva, legközelebbi nemzedékeink:

a helyett hogy közeledni foghatnának a nyugateurópai műveltséghez, és ez által a nyugateurópai társadalmi jóléthez, nemzeti nagysághoz, elmaradnának még az előre igyekvő oláhok és szerbek mellett is. A szegényebb, sőt a középvagyonosságú öszves katolikus ifjúság negyvenhetes, félszeg, copfszerű nevelésben részesülne; református ifjúságunk egyedül haladhatna, s ez is az eddigi lassú mérvekben; vagyonosabb ifjúságunk csak némi mázát sajátítaná el a legfölületesebb encyclopaedikus kapkodásnak, s a magyar nemzet, melynek prófétái rég hirdetik már az ígét, hogy „elvesz a nép, mely tudomány nélkül van a ló,” — s a magyar nemzet, mely legédesebb percei közé számítja, ha jelen lealázott nyomora közepette, c prófétáinak sírjain könyüket hullathat, — a magyar nemzet, mondom, elvesztené ismét fonalát azon tudományos, európaileg, korszerűleg hozzá méltó közművelődésnek, melyet rövid idő előtt, végre valahogy nagy nehezen megkezdhetett.

Önök Angliára fognak hivatkozni, s azt fogják Önök mondani, íme Angliában is szabad az iskolanyitás, nincs állami kötelező tanrendszer, nincs közös középtanodai tanterv, nincs érettségi vizsga, nincs bizonyítványrendszer. Legyenek Önök meggyőződve, valahányszor Angliára hivatkoznak Önök, hogy annak közoktatásügyi viszonyaiból a hazai közoktatásügyre vonatkozólag tanulságos analógiákat idézhessenek, okoskodásukban minden szakértő előtt, szembeszökő veszélynek teszik ki magukat.

Különösen pedig csalódásban ringatják magukat, ha azt hiszik, hogy Angliában minden érettségi vizsga nélkül emelkednek oly bámulatos iskolára egymásután a nemzedékek.

Angliában nem tesznek érettségi vizsgát a növendékek akkor, midőn a középtanfolyamot, a gymnasiumot helyettesítő collegeket és magánintézeteket odahagyják, de igen is tesznek, még pedig a mi érettségi vizsgánknál hasonlíthatlanul részletesebb, hasonlíthatlanul szigorúbb fölveti vizsgát akkor, midőn az egyetemre beíratnak.

És azután még egyet kifejlődtek Önök.

Angliában az a nemzedék, melyhez a most serdülő, most iskolázott nemzedék szülei tartoznak, maga is oly európaileg, oly korszerűleg, oly alaposan iskolázott, miszerént belátja, hogy hazafias kötelessége gyermekeit mindazon ismeretekben részesíteni,

melyeket századunk színvonala megkíván. És az angol társadalom felsőbb és közép rétegei tisztában is vannak a fölött, hogy algebra és vegytan, elemző mértan és mennyiségtanilag képletezett természettan nem kinzoeszközök csupán, hanem valódi emeltyűi is lehetnek gyermekeik személyes anyagi jólétének, társadalmi eme l kedésének.

Valljon állíthatjuk-e mi ugyanezt, csak nagyjában is, azon magyar szülők túlnyomó számáról, kiknek fiai középtanodáink növendékerejét ezelőtt is képezték, most is képezik, s ezentúl is leginkább képezeudik?

Angliában magának a mindennapi életnek mozzanatait is oly szembeszökőleg tudományos, mennyiségtanilag— képletezett alaponalakra fektette immár az ipar, a földművelés, a kereskedelem, a közlekedés szárazon és vizen a maga gépeivel, eróműtani műveleteivel és nyilvános, nagy piaci mérvekben űzött, közhasznú célokra szánt, mindenkit szükségkép érdeklő tudományos kísérleteivel, iníserént ott az algebrát, elemző mértani, vegytant és mennyiségtanilag képletezett természettant merőben elméleti fényűzésnek többé tartani még oly rétegbeli szülők sem fogják, kiket mi — bevett köznapi nyelven — a kaputosok tágabb osztályába sem sorolhatnánk.

Valljon elmondhatjuk e mi már mindezt átlagosan középosztálybeli rétegeinkről, sőt vagyonosabb rétegeinkről csak nagyjában véve is?

NEGYEDSZER. Reáliskoláink jelenlegi állapotokban lég kevésbé sem felelnek meg hivatásuknak, és célszerű, kellő tanintézetekké azokat nálunk csak is törvényhozásunk a nemzet együttes ségélyével emelheti.

Reáliskoláink nem vallásfelekezeti iskolák, sőt inkább kizárólag „állami“, „országos“ vagy „községi“ tanintézetek. Számuk mindösze csak is 17-re rúg, az 1863-diki kimutatás szerint, mint már főnebb megjegyeztem 2335 tanulóval.

Igen, de e 17 reáltanoda közül csak is 4 valóságos, bevégzett reáltanintézet, azaz oly tanintézet, mely teljesen megfelelhet a reáltanodák egyedül józan céljának, t. i. hogy az a műegyetemre előkészítsen. Szóval 4 főreáltanodánk van csak, u. m. Pesten (1863-ban 518 tanulóval), Budán (342 tanulóval), Kassán (217 tanulóval) és Pozsonyban (209 tanulóval). A többi be nem vég-

zett tanfolyamot nyújt csak ifjúságunknak, az az alreáliskola, mely sokkal tudományosabb körvonalait rakja le a képzettségnek a tanuló lelkébe, mint a minők a köznapi élet úgynevezett polgári munkásainak voltaképen szükségesek, a nélkül azonban, hogy a három évi rövid tanfolyam után a magyar ifjúságot, illetőleg növendékeinek túlnyomó számát alapos és korszerűleg többleddal műveltséggel bírnia még magában fölruházni.

Ily alreáltanodák voltak 1863-ban Szegeden (161 tanulóval), Pécsen (158 tanulóval), Versecen (120 tanulóval), Zomborban (95 tanulóval), Győrött (81 tanulóval), Pozsonyban (74 tanulóval), Körmöcön (65 tanulóval), N.-Kikindán (61 tanulóval), Esztergomban (60 tanulóval), Székesfehérvárott (53 tanulóval), Sopronban (49 tanulóval), Zsolnán (45 tanulóval), és Sümegben (27 tanulóval). Ifjúságunk tehát, mely ezutóbbi helyeken az alreáliskolák költséges és fárasztó tanfolyamát járja, ha csak Pozsonyba, Kassára vagy Budapestre a negyedik reálosztályt folytatandó föl nem mehet, meglehetősen tökéletlen készültséggel lép az életbe. De ugyan hány szülő ereszti fiát már 14—15 éves korában tanulni az ország túlsó végére, s hány szülő vagy noszta anyyira, hogy elküldhetné, még ha akarná is?

Csodálkozunk, hogy a modern irányú köztudományosság oly nehezen akar nálunk neki lendülni, — hogy nincsenek elég-séges számmal kellő, magasabb szakképzetségű technikusaink, gépészeink, mérnökeink, építészeink, matematikusaink, természetbuváraink, technológjaink: ámde hogyan képezzék azokká magukat ifjaink, midőn a reáltanfolyam rájuk nézve olyannyira megnehezítve van?

Reáliskoláinkat először is be kellene tetőznünk, kiegészítünk valamennyit teljes főreáltanodává; különben egymásután fognak azok megszűnni, mint a hogy a zsolnai merő részvéthiány, azaz növendékhiány miatt már is megszűnt; s mint a hogy a szentgyörgyi alreáiskola algymnasiummá alakúit át, s mint a hogy a körmöci, a magyar technikai mező ezen egyik gyűlpontján, szintén humanistikai tanintézeté, algymnasiummá átalakíttatni óhajtott. Azután pedig, ha már egyszer betetőzve, kiegészítve vannak a meglévők, szaporítanunk kell azok számát célszerű földirati csoportosítás szerént; mindenek fölött pedig népszerűkké kell tenünk azokat.

Mert jelenleg — elég szégyenünkre válik, — valóban nem népszerűek.

Ha vizsgáljuk azon rendszabályokat, melyek reáliskoláinknak létet adtak, nem is fogunk igen neheztelhetni közönségünk azon részére, mely a két nagy honfiszzenvedély, az ellenség gyűlölete és a fölvilágosult hazaszeretetet közöl csak az egyiket ismeri mindezeideig, t. i. az ellenség legkenyerezhetlen gyűlöletét.

A reáliskolákat nálunk az egyetlen egy pozsonyi kivételével a Bach-korszak emberei hozták létre; a Bach-korszak emberei pedig minden becsületes hazafira nézve kegyetlen ellenség voltak.

Úgy hiszem, már ez is eléggé kimagyarázhatná kevésbé tájékozott rétegeinkben népszerűtlenségüket. Hozzájárult még, hogy a szükséges pénzalapokat az illető községektől a legkíméletlenebb módon erőszakolták ki azok, kiknek a reáliskolával, népünket „b o l d o g i t a n i” volt földadatuk.

De ez még nem minden. Sehol annyira nem erőltették rá ijuságunkra a német nyelvet, mint éppen reáliskoláinkban; — tanárokkül is csupa németeket, cseheket alkalmaztak; s végre még azon eszélytelenséget is elkövették, miszerént a reáliskolákat általában katolikus jellegűeknek nyilvánították.

Csoda-e azután, ha közönségünk e tanintézeteket, ugyanakkor, midőn értelmiségünk irányadói minden pillanatban csak is a reálirány bölcsességét és hazafias jelszavát hangoztatták, csoda-e, ha dacára mind c jelszavaknak, közönségünk éppen nem szerette meg e tanintézeteket?

Csoda-e, ha kevésbé műveit municipiumaink közöl sokan nem állapodtak meg a nyakunkra tolt idegen tanárok elkergetésénél; hanem be is zárták a reáliskolákat, s megtagadták az alapítványi oklevelekben vállalt kötelezettséget, mihelyt 1861-ben a nemzet kissé szabadabban mozoghatott?

A reálirány hasznosságát el fogják talán ismerni a legműveltebb családikörök, de csak is elméletben; a többség nem fogja követni őket, még ha ők maguk reáliskolára fogják is szorítani gyermekeiket; sőt utoljára ők maguk ismét meg fogják bánni, mint a hogy megbánták már azok, kik az ötvenes évek alatt fiaikat nem gymnasiumokra, hanem reáliskolákra, — nem egyetemre, hanem műgyetemre küldötték.

Azt fognák ugyanis tapasztalni, miszerént a magánélet nem jutalmazza meg még nálunk eléggé a reál irányú készültséget, a nyilvános életben pedig határozottan vissza kell lépnie még a legkitűnőbb reálképzettségűnek is, a leggyengébb okleveles Ügyvéd vagy ügynevezett Jogvégzett“ előtt.

Míg tehát a viszonyok így maradnak, nem számíthatunk arra, miszerént reáliskoláinkat a magyar ifjúság kellő számmal s kellő kitartással látogassa még azon kevés helyen is, hol reális kólák már léteznek.

Igen, de a magyar társadalomnak minél előbb szert kell tennie elégséges számú reálkészültségi bajnokokra, a modern tevékenység öszvcs mezején, még a politikában is. Ne vonja kétségbe ezt senki, valamint azt sem, hogy ezentúl legalább is annyi enropailag művelt mezőgazdára, ipar-kereskedelmi szakfőfira, mérnökre, technikusra, gépészre lesz szükségünk mint ügyvédre, kiknek túlságos nagy bősége, a codificatio után, csak is a proletariátus számát fogná éppen azon helyeken, t. i. a városokban szaporítani, hol a nemzet érdekeinek a közgazdászat természetes képviselőinek ellensúlyozása, sőt biztos túlszárnyalása által a nyilvános élet mozzanataiban legtöbbet árthatnak. Ha pedig a magán élet viszonyai nem olyanok még nálunk, miszerént magánvállalkozók a reáltanügyet hamarjában fölsegélhetnék, ugyan ki segítse hát föl azt, ha nem a törvényhozás, a magyar állam, — tán a vallásfelekezetek?

A vallásfelekezetek, mint ilyenek, a reáltanügyért eddigelé mit sem tettek, ha csak azt nem akarjuk valaminek nevezni, mi szerént a békési és békés-csabai protestáns algymnasiumok, fölvévén a rcálgymnasium nevét, legújabban némileg a reálirány felé közeledtek.

Kiról lehet föltenni, hogy a római katolikusok számára jelenleg vallásfelekezeti reáliskolát nyitni, és föntartani, azaz alapítani hajlandóságot élezne magában? Azt hiszem, hogy csak néhány ó-conservatív világi főúrról, szerzeteink alig lévén képesek a gymnasiumokat is ellátni; egyháznagyjaink alig lévén képesek a latin humanismust nélkülöző tanodákra milliokat költeni, midőn a latin humanismust művelő tanodákat sem bírják kellő erővel támogatni.

Az ó-conservatívek által alapítandó reáltanodákban pedig

nem lenne semmi különös köszönet. A mi ó-conservatívjeinknek többnyire sajátos fogalmuk van egyáltalán a reáliskoláról s egyáltalán azon küldetésről, melyet a tanodának az államban betöltenie kell.

Az ő fölfogásuk semmikép sem emlékeztet a műveit nyugat-európai, például az angol conservativeknek, egy Lord Greynek fölfogására, — hanem voltaképen csak oda megy ki, miszerént a reáliskola jó szolgálatot tehetne édes magyar hazánkban a negyvenhetes elméletnek. Az angol conservatív azért kívánja a reáliskolát, hogy a politikát mennél több, bármely osztályból való közgazdászati!, alapos, tudományos szakerő támogathassa: a mi ó-conservatívjeink azért kívánják a reáliskolát, hogy ne szólhasson hozzá a politikához az, kinek ó-conservatív elmélet szerént a politikához hozzá szólni „nem illik“. T. i. ó-conservatív fölfogás szerént nem illik a politikához hozzászólni oly honpolgárok-nak, kiknek ősei sem szóltak, azaz szólhattak hozzá a politikához. És e fölfogás, mely a nélkül, hogy éppen magyarságukra büszke uraink maguk észrevennék, annyira rokon az általuk lenézett és gúnyolt porosz junkerek fölfogásával, — e fölfogás, mely elég sajátos módon az 1844-iki országgyűlés alkalmával az ó-conservativeket arra ösztönözte, hogy az éppen hálózó ellenzéket a pozsonyi reáliskola indítványozása által mintegy megelőzzék, — e fölfogás, fájdalom szokszor oly rétegekben is lappang még, a mely rétegekben a szabadelvű fölfogása hazafi sokat szokott bízni, miután azon hitre van jogosítva, hogy éppen ezen körökben fogna megkezdődni a közművelődési alakra fektetett majdani demokrata magyar társadalom helyreszervezkedése.

Szabadelvű fölvilágosult hazafiak, kik legalább is annyit óhajtanak hazánk érdekében, mint az angol conservativek saját hazájok érdekében, — azaz szabadelvű, fölvilágosult hazafiak, kik azt óhajtják, miszerént politikusaink, döntő befolyású politikusaink, s a közügy szószólói ne csak egy vagy két szakma avatottai, bajnokai, u. m. az ügyvédek és mezőgazdák köréből ujjou cozzák ezentúl magukat, hanem a modern társadalmi tevékenység valamennyi nagy ágából, — szabadelvű fölvilágosult hazámfiai, kik ezt óhajtják, reáltanügyünk jövőjét tehát mástól, mint a magyar államtól hogy is várhatnák?

Egyedül a magyar állam szerezhette a reáliskolának nép-

szerűséget hazánkban. Egyedül a magyar állam ronthatná le azon gátokat, melyek a reálképzettség társadalmi és állami előmenetelét nálunk eddigelé megakadályoztatták; mert egyedül törvényhozásunk szerezhetne korszerű intézkedései által biztos kilátást a műgyetemet sikeresen végzendő reáltanulóknak tisztes, háladatos alkalmazásra közvetlenül az országos, és közvetve a megyei, községi szakállomásokon; egyedül törvényhozásunk szerezhetné meg kellő reálképzettségű hazánkfiaiak a vasutaknál s minden egyéb technikai fontosabb vállalatoknál, mindazon dúsán jövedelmező, társadalmilag is korszerűleg tisztes állomásokat, melyeket most bizonyos okokból nem élvezhetnek.

Hogy hazánkban legalább is annyi reáltanodának kellene lennie mint gymnasiumnak, ez egy oly igazság, melyet az elmelet emberei azonnal be fognak látni ugyan, de melyet a gyakorlat emberei nem mernek még kellő nyíltsággal venni ótalmuk alá, mert félnék, nem fognak találkozni buzgalmukban egyébbel, mint hideg közönyösséggel, mely magát néha örömet nevezni kijózanult ós magyar hagyományos, patriarchalis szellemnek.

Meghiszem.

Fájhatna is az régi nemességünknek, ha tehetségdús fiai éppen azért lennének kénytelenek meghátrálni mások előtt a municipiumban, mivelhogy e tehetségdús ifjak ifjúságukat a közügyért, a legfárasztóbb, legjutalmasabb tanfolyamnak, a reáltan folyamnak szentelték; inig mások éppen azért találkoznának a tömeg éljenceivel, mert a haza javáért tanúim, legkevesbbé sem tanúítak, hanem egész kényelemmel pipázgatásban, agarászásban, kártyaasztal mellett pazarolták el serdülő korukat. Méltán fájhatna a magyar nemesnek, hogy legtehetségesebb, legszorgalmasabb fia éppen csak azért nem lehet úrrá, alispánná, követté, mert magát XIX. század legkorszerűbb tudományaiban kiképezte, mert a mellett, hogy tán alaposabb ismereteket sajátított el a politikából is, oklevele nem ügyvédségre, hanem mérnökségre, építési vagy orvosi gyakorlatra szól.

Igen, de ha a magyar törvényhozás megtenné azt, a mit tehetne, ha a magyar törvényhozás maga egyengetné útját a reál műveltségnek az állami, megyei és községi alkalmazásban, ha jövedelmezőbbekké, tekintélyesebbekké emelné a mérnöki, építési, műtani hivatalos állomásokat, nem fognának-e lassanként

majd hozzátörödni a reáltanfolyam rideg kényelmetlenségeihez úri családunk ezentúli sarjadékai is?

Meglehetnek Önök győződve, népszerű lesz országszerte nálunk a reáliskola rögtön azon pillanatban, mihelyt reálképzett-ségű — ne hogy félreértessem, politikai ismeretekkel is bíró, de voltaképen reálképzett-ségű — hazafiakat is minden tétova nélkül megválasztanak országgyűlési követekül, s mihelyt az országos központi kormánynak, azaz független felelős magyar ministerium-nak szervezete éppen oly jól el bírja majd helyezni a reálirányú készütségeket mint a megyei és községi municípiumok.

ÖTÖDSZÖR. Jelenlegi egyetlen hazai egyetemünk az igaz vallásfelekezeti, katolikus alapítvány: de a katholicismusnak nem jutott soha eszébe újabb időben e vallásfelekezeti színezetet az állami akár jogos, akár jogtalan beavatkozások ellenében védelmezni: pénz- és vagyonalappal, a tanrendszerrel, sőt az egész szervezettel a tényleges végrehajtó hatalom intézkedett mindig. Csak egy pont van mégis, melyre nézve a katholicismus konokul ragaszkodik mind e pillanatig ama vallásfelekezeti színezethöz, és e pont a tanáriszékek betöltése. Mást mint katolikust a pesti egyetemen csak ritka kivételkép alkalmaztak s ezt is csak az orvosi facultásban tették; egyedül a legalsó, ú. n. nyelvmesteri állomásokat nyitották meg a protestánsok, sőt még a zsidók előtt is.

Mindenki belátja, hogy már ezen egy nehézség is elég arra, miszerént egyetlenegy egyetemünk dolgaiba legközelebbi országgyűlésünk egész erélylyel beleavatkozzék: vannak azonban még más nehézségek is, melyek ugyané beavatkozást sürgetik.

Menjünk tehát rajtok végig sorban.

A vallásfelekezet! nehézséget háromféleképp lehetne elintézni.

Vagy el kellene törölni egyszerűleg a magyar királyi egyetem katolikus színezetét és országossá tenni azt, vagy oda kellene hatnunk, még pedig országgyűlésileg, miszerént a protestánsok is minél előbb egyetemet nyithassanak maguknak Budapes-ten; vagy végre magára kellene hagynunk mind a már meglevő katolikus egyetemet a maga eredeti vallásfelekezeti vagyonalapjával, mind pedig a tervezett protestáns egyetemet és állítanunk kellene egészen újból egy nemzeti egyetemet minden vallásfelekezeti színezet, s minden theologiai facultas nélkül tisztán a törvényhozás által megszavazandott országos pénzalaplóból.

Én, ki bizonyos határok között minden ponton, és minden fokon csak is nemzeti és nem vallásfelekezeti iskolákat óhajtok legkevésbé sem tartanám eszélyesnek a magyar politikára nézve szakítani a vallásfelekezetek alapítványi jog-folytonosságával, midőn e szakítást néhány millió forint árán teljességgel mellőzhetné törvényhozásunk.

Ezen okból nem találnám kivált most célszerűnek a már meglevő katolikus egyetem papi pénzalapjainak elkobzását a végett, hogy e papi pénzalap a régi katolikus egyetemnek teljes korszert! saecularisatiójára kamatoztassák.

Nagy vizzálykodást hintene el egy ily műtét még oly körökben is, melyek buzgó katolikusok, s melyek szabadelvű ha zaseretetőkért mindent készek fölládozni, csak nem a katolicismust.

De ha nem is járna veszélylyel jelenleg katolikus egyetemünk ilyféle saecularisatiója: sok bajt okozna a korszerű reformnak a régi egyetemi szervezet hagyományossága, miként ez az alábbiakból ki fog derülni.

A második megoldási modor sem ajánlatos, mert ez esetben meghagyatván a katolikus egyetem a maga hagyományos egyoldalúságában, az új vallásfelekezeti alapítandott protestáns egyetem bizonyosan fölülmúlná azt rövid idő alatt minden tekintetben: a szabad verseny lehetségessé válnék, azonban csak szomorú gyümölcsöket vonhatna maga után: átkozott lévén egy oly ország művelődésének sorsa, melynek értelmisége kénytelen belátni, hogy hagyományos nehézségeknél fogva csakis egy vallásfelekezet, t. i. a protestáns haladhat mindenben előre a korrál, a másik pedig, a katolikus alapítványainak kegyeletre méltó középkoriassága miatt lépésről lépésre megkötve vagyon.

Valóban csakis a harmadik megoldási modor egyeztetethet egyedül bölcsen, s győzedelmeskedbetik az akadályokon. Az az maradjon meg a mostani katolikus egyetem eddigi hagyományos bilincseiben, alapítsanak a protestánsok, ha akarnak maguknak Pesten teljesebb, hittani karral ellátott főiskolát, de ne feledkezzék meg a törvényhozás arról sem, hogy a magyar nemzetnek mindenek előtt egy nemzeti főtanodára volna szüksége. Ugyanazért vesse meg egy minden theologiai facultásnélküli nemzeti egyetem alapját már a legközelebbi országgyűlés, éssze-

relje föl azt minden tekintetben méltólag a magyar névhöz és értelmi erőhöz, mit sem hajtva elavult külsőségekre.

Egy ily új nemzeti egyetemnek azonban egészen másként kellene szerveztetnie, beosztatnia; s elláttatnia, mint az eddig egyetemünkkel történt.

A magyar egyetem mind ez ideig hű maradt azon beosztáshoz, mely még a középkorból veszi eredetét. Theologiai, orvosi, és bölcsészeti facultasa van; a politika, a közigazgatás alá vannak rendelve a joginak; a tudományok, az irodalom, a paedagogia a bölcsészinek. Franciaországon, Angliában, Németországon és sok másutt rég belátták már e beosztás korszerűtlenségét, és segítettek a bajon. Nálunk csak egyes hangok emelkedtek a mellett, hogy a politikai tanfolyam a jogitól elkülönítessék, s hogy az inductiv tudományok és a nyelvészet a vizsgáknál, szigorlatoknál ne rendeltessenek annyira alája a transcendentalis bölcsészet külsőségeinek. Az egyetem tanszakainak újabb, korszerűbb csoportosítására döntő köreinkben senki nem gondol. Pedig ez így nem maradhat, ha azt akarjuk, hogy egyetemünk jobban előmozdítsa nyilvános életünk europailag fegyelmezett kitágulását és köztudományosságunk alapos sokoldalúságát. Nem titok többé, miszerént ifjúságunk túlnyomó számmal látogatja a jogi tanfolyamot, sokkal nagyobb számmal, mint ezt szükségleteink kívánják, érdekeink megengedik. A pesti egyetemen mindig túlnyomó volt a joghallgatók száma; tavaly meg éppen 1009-re rúgott; s e mellett a theologoké 75, az orvos-növendékeké 379, a bölcsészetiéké 154; holott a berlini egyetemen ugyanakkor volt 2435 öszves egyetemi tanuló között 395 theolog, 410 joghallgató és cameralista; 636 orvos, sebész és gyógyszerész, és 601 bölcsész t és nyelvészettanuló, a bonni egyetemen 271 theolog, 166 jogász, 151 orvos, sebész, gyógyszerész, 332 bölcsészet és nyelvészettanuló az öszves 935 egyetemi tanuló között; a breslauer egyetemen 270 theolog, 164 jogász és cameralista; 130 orvos, sebész, gyógyszerész; 308 bölcsészet és nyelvészettanuló 946 öszves egyetemi tanuló között; a zürichi egyetemen 274 theolog, 85 jogász és cameralista, 85 orvos, sebész, gyógyszerész, 18 bölcsészet és nyelvészettanuló, 462 öszves egyetemi tanuló között; a göttingain 134 theolog, 163 jogász és cameralista, 175 orvos, sebész, gyógyszerész, 234 bölcsészet és nyelvészettanuló, 711 öszves egyetemi tanuló között; a halléin

425 theolog, 43 jogász és cameralista; 83 orvos, sebész, gyógyszerész 177 bölcsészet- és nyelvészettanuló, 732 ö. e. tanuló között; a heidelbergin 110 theolog, 411 jogász és cameralista; 136 o. s. gy.; 128 b. és ny. 850 ö. é. között; a jenan 135 theolog, 98 jogász és cameralista; 62 o. s. gy., 209 b. és ny. dz. 518 ö. é. között, stb.

A spanyol egyetemek joghallgatóinak száma az igaz 3755-re rúg; holott az 58 spanyol gymnasiumon mindössze csakis 13,881 tanuló részesült oktatásban 1860 b.án. E szám e 3755 joghallgató első pillanatra arra látszanék figyelmeztetni bennünket, hogy nem egyedül mi magyarok üzünk ily túlfeszített játékot a jogi tanfolyammal, hanem hogy van még egy más nagy nemzet is, még pedig Nyugateuropában, egy nemzet, mely szintén oly vitézül harcol honáért, szintén oly jó megüli a lovat, szintén oly udvarias a nők irányában, szintén oly büszke öseire, szintén oly délcegen áll ki házának eszterjéje alá, és szintén oly szenvedéllyel szorítja gyermekeit a jogi tanfolyamra mint a magyar. Ez adat, 3755 spanyol joghallgató, első pillanatra mondom, szintén arra emlé kezdetne bennünket, miszerénf a népélet tárgyilagos gyakorlata még sem áll oly fokon más műveltebb országokban sem, mint a hová fejlődöttnek azt a tudományos gondolkodók képzelni látszanak. Igen, de ez csak látszat, mert igaz ugyan, miszerént 3755-re rúg a spanyol joghallgatók száma; de azt sem szabad ám szem elől tévesztenünk, miszerént az öszves spanyol egyetemi hallgatók száma 6181-re megy; tehát a joghallgatóság csak felét képezi az öszv es egyetemi hallgatóságnak, az orvostanulók száma is 1178-ra, a bölcsészeké 224-re, a tudományok hallgatóié 141-re, a gyógysze részeké 544-re, a theologoké 339-re terjedvén; a minthogy ezt az „Anuario Estadístico de Espana, publicada por Ja comision de cstadística general dél Reino-ból“ (1863j mindenik láthatja.

Igen, de ha a spanyol tanstatistika csak félig érthető leckét tart is számunkra, a német egyetemek tanulóinak szám-arányai — úgy hiszem — érthető tanulságot szolgáltatnak.

Németországon nem csapong túl a jogi tanfolyam, mert a többi facultasok hallgatóinak is elég kilátással ígérkezik a nyilvános pálya majdan az egyetem után, bármi néven nevezendő bizonyítványának segélyével a gyakorlati életben. Németországon a

tudományok facultása, a bölcsészeti facultas a leglátogatottabb; mert Németországon e facultas is tisztes társadalmi állásra, jól kamatozó hivatalra vezet. A mi ifjúságunk nagy részének nem hivatal kell, hanem csak bizonyos fok, bizonyos cím, hogy nemzeties ősi hajlamait követvén a politikában szerepelhesen. Eddigél a jogi facultas adta meg egyedül ezen címet; ezért özönlött a jogi facultásra minden időben vagyonosabb, előkelőbb társadalmi rétegeink sarjadéka. Ezért tolulnak most a facultásra még a zsidók is anynyira — tavaly nem kevesebb mint 100 zsidó jogász volt a pesti egyetemen, — noha — a zsidókat mind tehetségeik, mind ízléseik, mind hagyományosságaik határozottan a réal irányra látszóttak eddigél utasítani. Ezért tolultak és tolulnak ők még most is mindannyian a jogi tanfolyamra, mert ősi hagyományosságainknál fogva kedvenc népeletünk nyilvános küzdterén, a politikában, eddigél csak is a „jog vé g z e t t”-ek is szerepelhettek.

Igen, ha e szó, j o g v é g z e t t” egyszersmind alapos politikai készsülségre is utalt volna! Tudjuk azonban, hogy miből állott az a politika, melyet egyetemünkön a magánszorgalom egyes kitünő példányképeinek kivételével — joghallgató ifjúságunk túlnyomó része az eléje kiszabott tanrendszer szerént el-sajátíthatott.

Római joggal, canoni joggal, német jogtörténettel, osztrák specialitásokkal foglalták le, négy hosszú éven át elméjét azon pompás ifjúságnak, melynek legalább is tizedrésze nem azon kitüzött vágygyal lépett az egyetemre, hogy törvénykezési tisztviselő vagy ügyvéd legyen, hanem hogy elsajátítván a hazai magán jogból annyit, a mi ennyi bármely független magyar embernek is az önvédelemre szükséges, majd a fölszabadított hazának mint közigazgatási tisztviselő szolgálhasson, avagy hogy a majd fölszabadított hazának nyilvános életében mint korszerű politikai tanpályát végzett hazafi saját tehetségeihez mérten minden egyéb — csak nem juridicus után — részt vehessen.

Közgazdaszat! tanulmányokat a rárótt magánjogi és jogtörténelmi nyomasztólag kötelező tanórák miatt közelebből meg sem Ízlelhettek ifjaink; a közjognak pedig évek hosszú során át még csak tanára sem volt. A helyett, hogy a nyugati államélet nagyszerüleg tanulságos jelenéből és közjogi múltjából, alkotmányos fejlődéséből a parlamentarismus nélkülözhetlen segéd tudó-

mányaiból nyerhetett volna testtel lélekkel politikára született és politika után sóhajtozó ifjúságunk korszerű oktatást; oly államok magánjogi intézményeivel terhelhetett túl a legügyekezőbb tanulók emlékereje, a mely államok magánjogi intézményei nagyon közelről érdekelhetnek egy bírót, egy ügyvédet, vagy a független állású gondolkodók közül egy Leibnitz nagyságú szellemet, de a melyek alig illethetik meg azon sok száz piros pozsgás magyar ifjút, ki csak azért jön az egyetemre, hogy a majdan helyreállítandó municipiumban, vagy az országos életben mint politikailag független hazafi, vagy mint mondom, legfőlebb közigazgatási tisztviselő szerepeljen, kivált akkor, ha ezen magánjogi s jogtörténelmi kötelező tantárgyak iszonyú terhe miatt a tulajdonképeni politikának még csak elemeit sem sajátíthatják el maguknak. A joghallgató ifjúság legnagyobb része kedvét is vesztette; ilykép kötelező tanrendszer mellett tanulni sem igen akart. És ez igen természetes volt a Bachrendszer idejében, sőt természetes maradna még ezután, bármely szabad államintézmények mellett is, ha hogy t. i. oly meddő tanfolyamon át kellene ezentúl is a politikai térre kijutnia.

Íme itt ismét egy nehézség, melyet csak is törvényhozásunk oldhat meg. Belátóbb hazánkfiti már régóta intik fiatalságunkat: ne akarjon minden áron jogász lenni. Tisza Kálmán, szabadelvűségünk egyik legkitűnőbb munkása a „Hon“-ban szintén szívére kívánta kötni a most serdülő nemzedéknek, hogy legyen már valahára okosabb őseinél, és képezvén magát korszerűbben, többoldalilag, vagy más, reálirányban is szaklagosan, ne kívánjon tömegesen ügyvéd lenni. De ugyan használhatnak-e mind e fölszóllalások: ha a magyar ifjúság minden áron politikailag szerepelni akar, s ha az országos, századok óta megrögzött közvélemény csak a magánjogilag képzetteket engedí a politikában szerepelhetni?

És ugyan képesek-e egyes fölszóllaló hazafiak, — képes-e az irodalom megmásítani az országos közvélemény ezen megrögzöttségét, ha csak az ékesszóllás, mely más tanpálya választására ösztönöz, egyúttal ki is nem bírja mutatni azon anyagi érdekeket, melyeket a most serdülő nemzedék e más tanpálya segítségével a nyilvános gyakorlati és magán életben azonnal magához is csatolhatna?

Képes-e más tanpályára ösztönözni a publicista legremekebb vezércikke az ifjúságot, ha a törvényhozás le nem rontja mind azon gátokat, melyek a politikai készütségnek emancipációját a magánjogi alól mindeddig megghiúsítják?

Allítson föl a magyar állam a pesti egyetemen politikai facultast; tegye azt egyenrangúvá a jogival; és mihelyt kimondja törvényhozásiilag, közvetve vagy közvetlenül, hogy mi mindenre alkalmazhatja a magyar állam ezen politikai facultas pályavég xetteit, el lesz érve az, a mi után állambölcseink évtizedek óta törekednek, — nem fog túlcsapongani országszerte a nagyrészt szükségkép is proletariátusra utalt egyoldalú magánjogi képzett ség, hanem évenként száz meg száz tehetséges magyar ifjú fogja magát kiképezhetni oly tanulmányokban, melyek iránt benső hajlamot érez, s melyek nélkül a szűklátkörű táblabírói fölületes ség örökre kiirthatlan maradna hazánkban.

A természettudományok, mennyiségtani s egyéb magasabb tudományok sem foghatnak mindaddig nálunk lendületet nyerhetni, míg egyetlen egyetemünk úgynevezett philosophiai facultása eddigi gúnyneveire és tengődésére leszen kárhozthatva. Avagy, hogy virulhatnának föl nálunk mind e tudományok, midőn azokat kimerítőleg tanulmányozni nálunk eddigelé annyit tett, mint elválni maga elől az utat a társadalmi emelkedéshöz s biztos kenyérkeresethöz?

A természettudományok, mennyiségtani és egyéb magasabb tudományok legközelebbi kenyértnyújtó állomásai nálunk, hátramaradt helyzetünkben, minden kétségen kívül az egyetemi tanszékek lennének. De valljon meg tud-e élni egy anyagilag korlátozt magyar szaktudós az egyetemi tanárságból, hogy ha nem szorítózik a kötelel tantárgyakra, hanem készütségével pl. a matematikát, természettudományokat, nyelvészetet, történelmet óhajtja mint tanár szolgálni?

Tanáraink nem bírnak megélni a mostani egyetemi rendszer mellett, mert nincsenek hallgatóik. Hallgatóik pedig azért nincsenek, mert ifjaink félnek oly tanpályára lépni, mely a legkeservesebb fáradaimakat is legfölebb jövedelemnélküli tanszékkel kecsegtetheti. Szóval, mindenki belátja, hogy ez egy tévkör, melyből az egyetem jelen hagyományos külsőségei mellett nincs kiigazodás. Ez eligazodás nem is lehetséges, míg csak a prof, ord.,

extraor., honor. és priv. docens-féle elnevezések lesznek akadályai azon tanszékek pénzbeli segélyeztetésénck, melyeknek arra leginkább volna szükségük. Mért ne tarthatna igényt tisztos fizetésre nálunk azon szaktudós, ki az egyetemen egyedül adja elő a csillagászatot, habár rangja csak privatdocensi is? Talán csak azért, mert Németországon a tanszabadság alapelvénél fogva az úgynevezett privatdocensek nem kaphatnak fizetést?

Igen, de Németországon van rendes, rendkívüli, vagy tisztelbeli tanára a csillagászatnak az egyetemen, mielőtt e tárgyól privatdocens jelentkezék, s ha jelentkezik, bizton tarthat számot mégis mindig annyi hallgatóra, hogy a tandíjából, és tudományos irodalmárságából megél.

Nálunk hallgatója nincs a privatdocensnek, munkáiért alig kap szivarra valót a könyvkiadótól, — az egész egyetemen, az egész országban, az egész magyar polgárosodásban ő az egyedüli, ki a csillagászat elemeit az állam által fölállított tanszékről hirdeti, és ez állam még ezen egyetlent sem támogatja, sőt nem is támogathatja, mint látók főnebb, csupán azon fontos oknál fogva, mert Németországon a tanszabadság honában az úgynevezett privatdocenst fizetéssel ellátni nem szokás. Minek utánozzuk hát a németországi dolgokat? Főleg miután az, a mit mi itt a csillagászatról mondtunk — áll egyéb, még sokkal szükségesebb tudományokról, nem csak matematikáról, természettanról, geológiáról, történelemtől, de a politikáról is. Vagy talán azt fogják mondani, jó, nevezzen ki hát ez államfő rendes tanárokat jó fizetéssel, valamennyi tudományág számára?

Ezt én is óhajtom; óhajtok pedig magyar egyetemi rendes tanárokat nem 1200—2400—1900, hanem legalább is 3—4000 forint fizetéssel, és hiszem, kevesebbet nem is fogna józan fővel és igaz honfiúi szívvvel nekik megszabni a törvényhozó, ki nevetségig nyomorult közművelődési állapotainkat ismeri.

Én azonban még e rendszabállyal nem elégedném meg. Nekünk ifjú szakerőkre van szükségünk, kik a serdülő nemzedéket a kecsgetetőbb köztudományosági viszonyok közé előre bekalauzolhassák. A privatdocens elnevezés nem gátolhat meg abban, hogy a rendes tanárokon kívül, ez a fényes magyar nemzet még azon fiatal erőket is ne támogassa, melyek az eddigelé egészen elhanyagolt szaktudományos mezőkön éreznek hivatást

hazánk értelmi és anyagi jólétét végre valahára nekilendíteni. Attól úgy sincs mit tartanunk, a mitől a németek tarthatnak, kik t. i. azért nem adnak fizetést a privatdocensnek, mert attól félnek, hogy minden egyetemen azonnal párszáz szaktudományos jelölt fogja magát a fizetéses privatdocensségre jelenteni. Ha pedig egyszerre 2—3—4 jeles ifjú szakerőt kellene mint önmagától tanítónak jelentkezőt egy ugyanazon szakmánál is nemzetünknek segíelyeznie: valljon szerezétségség lenne-e ez? Avagy nem azt hirdetik a nagyobb és kisebb prófétáink szünet nélkül, hogy elvesz a nép, mely tudomány nélkül való? Avagy nem arra buzdítanak-e mindenkit lelkes szavakkal, hogy támogassuk a tudományt?

Ezért tartanám én leginkább szükségesnek, hogy törvényhozásunk az egyetemet is mint de iure a nemzet egyik legszentebb tulajdonát egészen a maga kezére vegye, reformálja, de azután pénzzel hathatósan gyámolítsa is. Ezért, mert haladásunk mind ez emeltyüi elmaradnak, mihelyt az egyetemi reform jelen szük-mérvti hagyományosságainak jogkörén belül saját szegényesen kamatoztatott pénzerejére utasittatik.

Ifjúságunk is más ösztöndíjakra volna érdemes, mint minőkben részesül, sőt, ha valahol, hát éppen nálunk, a demokrati-zálandó, új erős polgári osztálylyal kiegészítendő magyar társadalomban volna értelme annak, hahogy az egyetemben, műegyetemben, és egyéb magas szaklagos, gazdasági, bányász, erdészeti s. t. b. tanodákon a nyomasztó tandíjak, szigorlati költekezések s. t. b. egészen eltöröltetnének.

A berlini egyetemen 600 talléros ösztöndíjakban részesül az ifjúság, (minő pl. a Schleiermacher-féle); mért kelljen a pestin 50—210 forint mellett nyomorognia? És azon 50—60,000 forintot, melylyel egyetemünkön a tandíj elestét pótolnunk kellene, valljon nem örömebb fizetné-e meg az ország, mint hogy azt földhöz tapadt ifjú tehetségeinek nyomorgó szüleivel hagyja megfizettetni?

Ez ellen lehetne az igaz, ellenvetéseket tenni. Föl lehetne hozni azt, a mit a burokraták szoktak rendesen tanrendszerökben szem előtt tartani: t. i. hogy minden tanult, önálló ember veszélyes a kormány formára nézve, ha nincs rá kilátás már előre is, hogy hivatalnok egyenruhába dugható; — föl lehetne hozni azt

is, mit a junkerek szoktak mondani, t. i. hogy maradjon a paraszt fia paraszt, a mesteremberé mesterember, nem érdemes rá a nevelés költségeit vesztegetni: én nem burokratának, nem junkereknek írom itt e sorokat, hanem szabadelvű férfiakkal, kik tán már is szükségesnek vallják, hogy egy nagyszerű egyetemi épület emeltesék a Duna partjain, s kik, ha szívesek kissé demokrata szempontból elmélkedni az egyetemi, műegyetemi és egyéb magos tanfolyami tandíjak eltörléséről, remélem be fogják azt is vallani, hogy ez még sürgetőbb lenne, mint az ily egyetemi épület: íme az okok, melyeknél fogva elkerülhetlennek tartom hazai közoktatásunk ügyére nézve a központosítást. És midőn ily központosítást kívánok, én mint a valódi szabadság barátja, semmi olyast nem kívánhatok, a mi az alkotmányos jogokat megszoríthatná, hanem egyedül olyast, mi azokat csak kitágíthatná.

A közoktatásügy terén már I. Napóleon is központosított, de nem adta meg, vagy talán nem is volt kötelezve megadni, a francia nemzetnek azon biztosítékokat, melyeket az osztrákkal szemközt a magyar nemzet magának a közoktatásügy terén joggal követelhet.

A magyar közoktatás-ügynek nem csak fegyelmzésre van szüksége, hanem pénzbeli támogatásra is a nemzettől.

És e fegyelmzés és pénzbeli támogatás szükségletei ellenében azt hozzák föl, hogy egyik sem történhetik meg, mert mindkettőt tiltja a tanszabadság elve és a vallásfelekezetek csorbitatlan autonómiája.

De ha kérdezzük, hogy mi az tulajdonképen hát az állami beavatkozás tanában, a mi a tanszabadság nemes elvét és a vallásfelekezetek szent autonómiáját valóban gátolná? Ha ezt kérdezzük: akkor feleletül néhány szóllásformát szoktunk nyerni, szóllásformákat, melyek mindjárt első pillanatra elárulják, hogy hangoztatóik vagy nem bírnak a kellő tárgyismerettel, vagy nem a kellő szabadelvű alkotmányos lelkiismerettel, — szóllásformákat, minőket a conservatív visszahatás Európaszerte a személyes szabadság csábos jelszava alatt hirdet, szóllásformákat, melyeknek öszves értelme elvégre is majd oda megy ki, miszerént az „államnak nincs joga a lelkek fejlesztését zsarnokilag egy kaptára ütni,“ s hogy „az országgyűlések a tudományt még soha nem gyarapítottak,“

majd pedig oda, miszerént „szabad államnak csak előjogokat szabad lerombolnia, de nem jogokat, egész vallásfelekezetek elvülhette n jogait is.“

Valóban nekünk tartanunk lehetne e szállásformák kényei ürességétől, hogy ne mondjuk, erkölcselenségétől, ha e szállás formákat rég le nem álcázták volna a műveit nyugati nemzetek szabadságának legünnepeltebb parlamentaristái.

Angliára hivatkoznak, — igen, mert Németország nekik túlpedans, Franciaország túldoctrinaire, s mert Északamerika egyesült államainak közoktatásügyi rendszere rájuk, a nemzeti iskolák ellenzőire nézve, a leglesújtóbb cáfolat.

Angliára hivatkoznak, és azt mondják, ime, itt sem képes győzni a nemzeti iskolák tana, pedig a nép gazdag, a nép szabadj Szerencsénkre, hogy azok, kik Angliában az állami beavatkozás ellenébe hagyományos befolyással akadályokat gördítenek, egyúttal a hátramaradás megbélyegzett szolgálói, s hogy azok, kik az állami beavatkozás mellett Angliában évtizedek óta küzdenek vala a Sir Róbert Peelek, és Lord Broghamok, a Carlyleok és Macaulayk egyúttal az angol szabadelvűség és haladás dízei is.

Különben mit vitatkozunk mi a külföldről, midőn nemzeti iskoláink szükséglete mellett tulajdon jól megértett hazai nyomoraink a legtalálób bizonyíték?

Mit teszszük közoktatásunk reformját külföldi államférfiak ékesszólásától föltétlelessé, midőn a külföld adataival párhuzamosított tulajdon hazai adataink legjobban mutathatják ki, hogy mi az, a mit tennünk kell, s mi az a mit tennünk lehet?

Ám becsüljék többre mások a tanszabadság üres hangját; én mindenek előtt azt óhajtom, hogy leendő választópolgáraink széles e hazában még az eddigi 5000 iskolanélküli faluban is olvasni, írni tanulhassanak.

Ám ne merjék mások szőnyegre hozni a közoktatás ügyét országgyűlésünkön, félvén, nehogy az ó-conservativ visszahatás emberei által doctinaireknek gúnyoltassanak; én megmaradok meggyőződésem mellett, s azt óhajtom, hogy a magyar törvényhozás gyakorolja azon jogát, mely a nemzetre nézve egyúttal az élet joga is.

Azt akarom, hogy az országgyűlés ne feledje el megszavazni azon milliákat, melyekre hazai közoktatásunk ügyének szüksége

van, s hogy támogassa az országos adóból tanodáinkat, tanuló ifjúságunkat és tanárainkat, mind szellemi mind anyagi tekintetben.

Azt akarom, hogy tiszteletben maradjanak nálunk katolikusoknál is az alapítványok, s az egyház vallás-erkölcsi légellenőrző joga; magam is óhajtanám meghagyni az egyházi főfelügyelőket, mint vallástanis erkölcsfőfelügyelőket; de azt is szeretném ha a tudományos tanfőfelügyelet mind a községben, mind a megyében, mind az országban szakfőfelügyelők, magukra a tanúrokra menne át.

Ne holmi érdempénzecske legyen egyedüli jutalma a tanárnak, hanem hatáskörbeli emelkedés is a haza javára.

És ugyan mért ne képezhetnének nálunk katolikusoknál, a görögkatolikusoknál, görög keletieknél és zsidóknál is a tanárok öszveségei községenként, járásonként, megyénként egy alkotmányos testületet, és ugyan néptanító-testületet, gymnasiumi vagy reáltanártestületet és magas tanfolyamit tanártestületet?

Mért ne lehetne külön katolikus néptanodai főfelügyelője minden járásnak, minden megyének, s annak tisztos rangja a járásban, a megyében?

És a járás katolikus néptanodai főfelügyelőjét és a városok néptanodai főfelügyelőjét, és a megyék néptanodai főfelügyelőjét a tudomány dolgaira nézve, mért ne jelölhetné ki saját kebeléből, a legérdemesbek, a legkészsültebb idősebb tanárok közül a járás, vagy a város és a megye néptanodai tanártestülete? S mért ne erősíthetné meg a fölterjesztettek közül a legkészsültebbet a felelős magyar ministerium? És a gymnasiumok, meg reáliskolák tudományos tanfőfelügyelőjét mért ne nyerhetnék megyénként szintén ily alkotmányos módon e közéletintézetek?

Avagy talán sok lenne minden megyében egy néptanodai és egy középtanodai külön tanfőfelügyelő? Talán elég az országnak a mostani öt?

És talán nem örömet vennék föl e rendszert autonómiájokba a g. katolikusok, és görög keletiek, s a néptanodákra nézve az izraeliták?

Talán nem egy ily szervezet által lehetne legszerencsésebben kikerülni a protestáns szabadelvűség vallásfelekezeti visszahatását, — ezen visszahatást, mely éppen oly jótékony volt min-

dig a conservatív hagyományossággal és a germanizáló jogtapodással szemközt mint a mily kérlelhetetlen, — ezen visszahatást, melynek oka azonnal megszűnnék, mihelyt oly nemzeti iskolák hoztánának indítványba, melyeket az állam nem korlátozhatna, hanem csak pénzzel támogathatna, s melyeket a protestánsoknál saját protestáns tanügyi szakférfiak, azaz saját tanártársaik által kijelölt, saját már most is fonállá egyház megyei tanügyi bizottmányok által kinevezett, s ministerileg csak megerősített tanárai vezetnének mint tanfölügyelők?

És ha e tervezet alapeszméi nem ütköznek lényegesen sem jogokba, sem a gyakorlati élet kívánalmaiba: valljon nem kívánhatjuk-e a törvényhozástól, hogy ne akarjon megkímélni egy pár milliót a magyar nemzet nevelésétől, s hogy kísértsen meg hát egy ily közoktatásügyi központosítást, mely ne bureaukratiai, ne úgynevezett conservatív, hanem igazán szabadelvű, igazán alkotmányos, igazán parlamenti legyen?